

RiMe

Rivista dell'Istituto
di Storia dell'Europa Mediterranea

ISSN 2035-794X

numero 10, giugno 2013

La identitat col·lectiva del camperolat valencià en la Baixa Edat Mitjana

Vicent Royo Pérez

DOI: 10.7410/1055

Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea
Consiglio Nazionale delle Ricerche
<http://rime.to.cnr.it>

Direttore responsabile

Antonella EMINA

Direttore editoriale

Luciano GALLINARI

Segreteria di redazione

Esther MARTÍ SENTAÑES

Comitato di redazione

Grazia BIORCI, Maria Eugenia CADEDDU, Monica CINI, Alessandra CIOPPI,
Yvonne FRACASSETTI, Raoudha GUEMARA, Maurizio LUPO,
Alberto MARTINENGO, Maria Grazia Rosaria MELE, Maria Giuseppina MELONI,
Sebastiana NOCCO, Michele M. RABÀ, Riccardo REGIS, Oscar SANGUINETTI,
Giovanni SERRELI, Giovanni SINI, Luisa SPAGNOLI, Patrizia SPINATO BRUSCHI,
Massimo VIGLIONE, Isabella Maria ZOPPI

Comitato scientifico

Luis ADÃO DA FONSECA, Sergio BELARDINELLI, Michele BRONDINO,
Lucio CARACCILO, Dino COFRANCESCO, Daniela COLI,
Miguel Ángel DE BUNES IBARRA, Antonio DONNO, Giorgio ISRAEL, Ada LONNI,
Massimo MIGLIO, Anna Paola MOSSETTO, Michela NACCI, Emilia PERASSI,
Adeline RUCQUOI, Flocel SABATÉ i CURULL, Gianni VATTIMO,
Cristina VERA DE FLACHS, Sergio ZOPPI

Comitato di lettura

In accordo con i membri del Comitato scientifico, la Direzione di RiMe sottopone a referee, in forma anonima, tutti i contributi ricevuti per la pubblicazione

Responsabile del sito

Claudia FIRINO

RiMe – Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea (<http://rime.to.cnr.it>)

Direzione: via S. Ottavio, 20 - 10124 TORINO - I

Tel. +39 011670 3790 - Fax +39 0118124359

Segreteria editoriale: via G.B. Tuveri 128 - 09129 CAGLIARI - I

Telefono: +39 0704036 35 / 70 - Fax: +39 070498118

Redazione: rime@isem.cnr.it (invio contributi)

Indice

Ringraziamenti

- Antonio Forci - Maria Giuseppina Meloni
En nom de Nostre Senyor Deus Jhesu Christ e de Madona Santa Maria. *Lo statuto inedito di una confraternita religiosa nella Cagliari del '300* 5-56
- Manuel Joaquín Salamanca López
Alfonso de Castro y Villasante: primer archivero de Villa (Madrid) 57-89
- Andrea Corda
1974-1978: la sfida di Tuttoquotidiano alla concentrazione editoriale in Sardegna 91-125
- Lilian Pestre de Almeida
Réflexions sur les traces italiennes pour et dans une poétique antillaise: Édouard Glissant 127-154
- Andrea Corsale
Esperienze di partecipazione e sviluppo del turismo rurale fra Sardegna e Romania 155-181
- Silvia Aru
Il cammino di domestiche e "badanti". Mobilità e questioni di genere 183-212

Dossier

Le identità nella Corona d'Aragona.

Nuove linee di ricerca

a cura di

Esther Martí Sentañes

- Esther Martí Sentañes
Introduzione / Introducció 215-217
- Jesús Brufal Sucarrat
La medina andalusina de Lleida en el segle XI: Identitat i societat 219-244

Vicent Royo Pérez	
<i>La identitat col·lectiva del camperolat valencià en la Baixa Edat Mitjana</i>	245-292
Albert Reixach Sala	
«Con se degen los càrrechs supportar entre los ciutadans» <i>Administració municipal i identitat urbana a Girona (1350-1440)</i>	293-345
Chiara Mancinelli	
<i>Aproximación al análisis económico del convento del Santo Espiritu del Monte: un ejemplo de los estudios sobre la organización económica de conventos mendicantes en el marco del Mediterráneo</i>	347-370
Carolina Obradors Suazo	
<i>Council, City and Citizens. Citizenship between legal and daily experiences in 15th century Barcelona</i>	371-418
Rosa Rosciglione	
<i>La Sicilia di Ferdinando de Antequera. Il caso delle universitates siciliane</i>	419-464
Gavina Costantino	
<i>L'identità giuridica degli ebrei di Sicilia nel basso medioevo: servi e cittadini</i>	465-486
Sara Caredda - Ramon Dilla Martí	
<i>Imagen y taumaturgia en época moderna. El culto a Salvador de Horta en la antigua Corona de Aragón</i>	487-513

Forum

Luca Lecis	
<i>La Chiesa in Africa tra evangelizzazione e inculturazione</i>	517-538

Recensioni

Grazia Biorci	
<i>La biblioteca di Alfonso II Del Carretto marchese di Finale. Libri tra Vienna e la Liguria nel XVI secolo, di Anna Giulia Cavagna, Fonti, memorie e studi del Centro Storico del Finale - 2, Finale Ligure, 2012</i>	541-543

Ringraziamenti

Desideriamo ringraziare formalmente i colleghi della redazione – Riccardo Condrò, Gessica Di Stefano, Claudia Firino, Maria Grazia Krawczyk e Giovanni Sini – per aver affrontato e risolto con grande professionalità e disponibilità una situazione d'emergenza creatasi durante una nostra contemporanea assenza dall'Italia per ragioni di studio. Permettendo così la regolare pubblicazione on line della Rivista.

Antonella Emina (direttore responsabile)
Luciano Gallinari (direttore editoriale)

La identitat col·lectiva del camperolat valencià en la Baixa Edat Mitjana

Vicent Royo Pérez

Resum

El present article analitza la formació de la identitat col·lectiva al món rural valencià durant els segles baixmedievals. Des del segle XIII, s'assenten les bases de la identitat col·lectiva del camperolat a partir de la constitució de comunitats rurals certament homogènies que comparteixen un conjunt de trets institucionals, polítics, socials i econòmics. Totes elles formen part d'entitats territorials més amples, a l'interior de les quals es desenvolupa una consciència col·lectiva que es fonamenta en l'existència d'uns trets comuns entre tots els habitants del camp. Per últim, la identitat col·lectiva es defineix també gràcies a l'oposició que les comunitats rurals mantenen amb el senyor i els centres urbans al llarg dels segles XIV i XV.

Paraules clau

Identitat col·lectiva, Camperolat, Comunitat rural, Conflictivitat, Regne de València.

Abstract

This paper aims to provide an analysis of the formation of the collective identity at the rural Valencia during the late Middle Ages. Since the 13th century, the collective identity of the peasantry started to set up on the little rural communities. These communities were particular homogeneous between them and shared institutional, political and economic rights. Moreover, these communities took part of bigger territorial entities where a collective consciousness was developed, based on the pre-existence of common rights between the peasants. Finally, the collective identity was defined too through the interaction between the rural communities, the lords and the towns which continue to evolve on the 14th and 15th centuries.

Key words

Collective Identity, Peasantry, Rural Community, Conflicts, Kingdom of Valencia.

El 1347, els habitants del Maestrat s'alcen en armes contra el seu senyor, el mestre de Montesa, en el context de la guerra de la Unió. La revolta, iniciada a la ciutat de València contra la política

autoritària de Pere el Cerimoniós, s'estén per tots els indrets del regne en uns pocs mesos i, malgrat la rapidesa amb què és apaivagada, esdevé una de les principals fites de la lluita antisenyorial al camp valencià durant els segles baixmedievals¹. De fet, és l'única ocasió en què bona part dels pagesos del país prenen les armes per fer front als seus senyors i, amb això, aconseguir una millora en les seues condicions de vida. Res de nou a l'Europa Occidental, on es reproduïxen les revoltes antisenyorials al llarg del segle XIV a causa dels primers desajustaments provocats per la crisi. Al País Valencià, en canvi, la resistència armada fou menys habitual. Abans i també després de la guerra de la Unió, a banda dels episodis ocasionals de violència, la pagesia preferí la resistència passiva i l'oposició als senyors seguí quasi sempre la via judicial. La negociació i els mecanismes jurídics, a pesar de ser lents i costosos, oferien resultats avantatjosos per a les parts enfrontades i això afavorí la proliferació de plets, mediacions i arbitratges al món rural valencià entre senyors i camperols. Ara bé, lluny d'aquesta dicotomia que ha caracteritzat la interpretació de les relacions socials al camp europeu durant dècades, la pagesia trobava un altre enemic en els burgesos i els patricis de les viles. A mesura que avancen els temps medievals, la ciutat irradia el seu domini sobre les zones rurals del seu entorn, no sense la seua resistència. La lluita sovint és individual, perquè així interessa a senyors i burgesos, però al rerefons de les accions camperoles es pot trobar un recolzament comunitari que sustenta tot un conjunt de reivindicacions col·lectives. És ací precisament on es defineix en bona mesura la identitat col·lectiva de la pagesia valenciana, en la seua oposició als senyors i a les viles i ciutats que intenten sotmetre-la al seu control social, polític i econòmic. En aquest sentit, les comarques septentrionals valencianes ofereixen un bon exemple del sorgiment, la consolidació i la caracterització de la identitat col·lectiva al món rural valencià des la conquesta del segle XIII fins l'adveniment dels efectes de la crisi al segle XV.

---

¹ Una anàlisi molt rigorosa de la guerra de la Unió en M. Rodrigo, "La Unión valenciana", pp. 133-166.

Introducció

Les imatges que s'elaboraren als segles medievals sobre la pagesia foren força diverses. Per als ulls primmirats dels eclesiàstics, els treballadors del camp constituïen una peça substancial del cos orgànic amb què representaven la societat cristiana. Els «laboratores» realitzaven un treball dignificant i honorable, encara que també brut. Eren «els peus que calciguen la terra», com deia Francesc Eiximenis, extremitats necessàries per al sosteniment del cos social, però sempre situades a les antípodes del poder i sota els designis de les classes dirigents, ja foren nobles o burgesos². Eren també ben conegudes les imatges arquetípiques que els patricis de les ciutats mediterrànies construïren dels rústics, gents sense cultura ni higiene, bèsties immundes que caminaven descalces, peresosos, jugadors, blasfemadors, tafurers, persones de mala vida. Tanmateix, els pagesos confegiren els seus propis models de referència i participaren d'un imaginari col·lectiu i un conjunt de realitats que, al seu torn, foren capaços de crear un sentiment identitari entre el camperolat³.

Es discutí molt, als anys seixanta i setanta del segle XX, sobre la consciència de classe del camperolat. Fins el moment, havia predominat una imatge rígida i esquemàtica de la societat rural medieval, escindida en dos grans blocs antagònics, senyors i pagesos, que l'havia caracteritzat fins a la fi de l'Antic Règim. D'aquest discurs es desprenia la concepció d'una comunitat rural monolítica, formada per una massa camperola sense diferències internes i només preocupada per la seua subsistència. La pagesia es presentava passiva i subordinada, subjecta físicament i emocional a la terra, vivint en un món harmoniós de solidaritat col·lectiva. A més, se'ls definia com uns pagesos sense cap tipus d'iniciativa –social, política

---

² La frase d'Eiximenis, que ha servit d'inspiració per escriure aquestes primeres línies, ha estat utilitzada recentment per donar títol a un llibre que analitza el camperolat valencià, les seues condicions de vida i les formes de desigualtat i dominació existents al camp. P. Viciano, *Els peus que calciguen la terra*.

³ Vegeu una anàlisi més detallada de les interpretacions fetes per eclesiàstics i burgesos sobre la pagesia als territoris de la Corona d'Aragó en A. Furió – F. Garcia-Oliver, "La cultura pagesa", p. 581-584.

o tècnica– i sotmesos al domini i les coaccions senyorials. Els avanços i els progressos sempre provenien del vessant del senyor i, en conseqüència, l'única capacitat de resposta dels camperols era la reacció violenta contra els abusos i les arbitriarietats. Realment, una explicació de la societat que distava ben poc de les representacions medievals i que, fins i tot, alguns pretenien universal, interpretant la pagesia de l'època preindustrial a través dels trets que caracteritzaven la societat rural contemporània⁴.

S'introduïren, en aquest context, altres aportacions que ampliaren el ventall de marcs interpretatius. Amb el desenvolupament dels preceptes marxistes, s'intentà definir el terme "camperolat" i atorgar-li un caràcter singular per als segles medievals, defensant que cada grup social devia ser analitzat en el seu context històric propi, és a dir, a partir de l'anàlisi de la societat feudal i tot el que això comportava: les relacions dels pagesos amb el senyor – i, en especial, els mecanismes d'apropiació de la producció –, el dret consuetudinari, les construccions ideològiques de l'església, la servitud, el vassallatge i la condició jurídica, lliure o servil. A partir d'aquests criteris, el camperolat s'entenia com un grup format per individus que compartien un conjunt de trets econòmics i socials. Entre ells, la secular oposició als senyors, contradicció gràcies a la qual s'interpretava la conflictivitat existent al món rural i, en última instància, la caracterització del camperolat⁵.

Però, constituïa la pagesia una classe social? Existia una consciència de classe capaç d'acollir tot el camperolat? La resposta a totes dues preguntes fou i, fins i tot avui dia, és contradictòria. S'engegaren àrdues disputes epistemològiques que serviren per definir amb molta precisió el món rural europeu i, amb ell, l'anomenat mode de producció feudal, encara que les distintes postures historiogràfiques – i, al mateix temps, ideològiques – diferien sobre l'existència d'una identitat col·lectiva entre el camperolat. Mentre els uns, seguint els preceptes marxistes abans esmentats, plantejaven de manera ben clara la definició de la pagesia

⁴ Una visió acurada de tot aquest procés en P. Freedman, "La resistencia campesina", p. 18-20.

⁵ Totes aquestes qüestions en R. Hilton, "El campesinado como clase", p. 27-37.

medieval com una classe, els altres s'esforçaven en contradir-ho. Per a fer-ho, argumentaven que, a causa del pes específic que la petita explotació pagesa tenia en l'organització social, la creació d'un sentiment de col·lectivitat no traspassava els límits estrictament locals i això entrebancava la formació d'una consciència comuna de classe que anara més enllà de la comunitat o l'aldea, entesa com el conjunt de cèl·lules productives que formaven el teixit social.

La individualitat era un problema, com també el constituïa la manca d'un imaginari propi. En efecte, la pagesia tampoc no havia articulat una ideologia pròpia, sinó que únicament participava, i ho feia de manera molt tangencial, del discurs ideològic forjat per les classes dominants, és a dir, aquell que menyspreava els habitants del camp. Només els estrats superiors del camperolat s'integraven en certa mesura en els discurs elaborat per nobles i burgesos, però la inclusió d'aquestes elits camperoles, mogudes per l'acumulació capitalista, era el millor testimoni de la desigualtat existent entre la pagesia i, en conseqüència, de la manca d'unitat necessària per construir una consciència col·lectiva que canalitzara les reivindicacions comunes⁶. Més encara, l'exclusió del camperolat dels aparells institucionals – allà on s'elaboraven els discursos ideològics dominants – reduïa el seu contacte amb els senyors, només existent en el moment de pagar les rendes. Aleshores, l'antagonisme social que, en principi, havia de servir de base per a la conscienciació del camperolat com a classe es limitava a fets puntuals que, en última instància, el diluïen entre la individualitat que caracteritzava la vida al camp i una mínima cohesió social que únicament servia per garantir el bon regiment dels afers quotidians de la comunitat. En aquest escenari, la lluita de classes s'inseria en la lògica econòmica del mode de producció i es reduïa als episodis violents que caracteritzaren els segles baixmedievals, interpretats com manifestacions de la crisi de la societat feudal – que obrien la porta a

---

⁶ Moltes teories negaven l'existència del camperolat com a classe social perquè era senzillament impossible. Per exemple, a Anglaterra només n'existí una fins el segle XVIII. Era necessari tenir una consciència comuna i exercir determinades quotes de poder polític i econòmic per esdevenir una classe social, i això únicament estava a l'abast de les capes dirigents que composaven la noblesa i la «gentry». P. Laslett, *The world we have lost*, p. 23.

la transició del feudalisme al capitalisme –, és a dir, conflictes suscitats pel control del procés productiu entre els senyors i els pagesos benestants, capaços de mobilitzar a la resta del camperolat per defensar els interessos exclusivament propis⁷.

La conclusió de tots aquests plantejaments era la inexistència d'una consciència de classe entre el camperolat europeu. Les causes: la seua desigualtat interna, la seua exclusió dels aparells polítics, la manca d'un discurs unitari i coherent i, en última instància, l'adscripció local d'unes protestes que no reflectien aspiracions comunes. Tanmateix, la revisió que s'ha dut a terme d'aquests mateixos aspectes en els últims anys convida almenys a la reflexió i, per què no, a la reinterpretació de la identitat pagesa a partir d'altres paradigmes⁸. És cert que durant les tres darreres dècades s'ha posat en evidència la diferenciació de la pagesia i els processos de mobilitat social que coneix el camp europeu als segles medievals⁹. Ara bé, també és cert que les comunitats rurals han estat definides com les principals entitats polítiques a nivell local i, fins i tot, comarcal. Els centres rurals estan investits amb una capacitat política, sovint transferida pels senyors, i açò els permet crear una consciència comunitària que canalitza les demandes col·lectives a través d'una ideologia, un discurs i un llenguatge propis. Es tracta, a més, de reivindicacions coherents en el marc de relacions socials on

---

⁷ Esclats violents que, segons altres teories, tampoc no eren autònoms, sinó que s'havien originat a les ciutats i s'estenien al camp després que les elits pageses adoptaren els discursos propis dels insurrectes urbans i els emmotllaren als seus interessos. No s'escau ací proporcionar un llistat de bibliografia per il·lustrar bona part de les idees que s'han resumit, ja que excediria l'abast del treball. És per això que es remet a una de les últimes interpretacions realitzades sobre el tema, que aporta també una base bibliogràfica adient. Vegeu C. Astarita, "¿Tuvo conciencia de clase el campesinado medieval?", pp. 89-113.

⁸ Una relectura d'aquesta línia de pensament i la seua aplicació al camp valencià en P. Viciano, *Els peus que calciguen la terra*, pp. 92-100.

⁹ El millor testimoni el forneixen les elits rurals, objecte d'estudi que ha irromput amb força al discurs historiogràfic en els últims anys com un subjecte específic per copsar els processos de diferenciació econòmica i mobilitat social existents al món rural europeu. Es pot trobar una de les últimes aportacions a aquest corrent de recerca de la història rural en el conjunt d'articles recollits en F. Aparisi – V. Royo (ed.), *Beyond Lords and Peasants*.

s'enquadra cada col·lectiu pagès, sovint compartides amb altres camperols que habiten en les zones rurals properes, gaudeixen dels mateixos privilegis i tenen unes obligacions semblants envers el mateix senyor¹⁰. Es forja, així, un sentiment identitari al caliu de certes característiques comunes que marquen la vida quotidiana i que identifica als habitants d'una regió o d'una comarca.

L'escenari local, abans denigrat, permet analitzar amb deteniment la configuració d'aquesta presa de consciència del camperolat, l'elaboració d'una ideologia, el sorgiment d'uns interessos col·lectius i l'articulació dels mecanismes necessaris per vehicular les protestes. Poden existir certes condicions comunes a tota la pagesia europea que permeten establir un fil conductor en la seua caracterització¹¹. Tanmateix, l'espai local és el marc on s'expressen amb més freqüència i una major coherència les actituds del camperolat i, molt sovint, les seues aspiracions no són necessàriament universals¹². És per això que aquest acotament espacial ofereix també la possibilitat de rastrejar el comportament dels grups pagesos al llarg del temps i descobrir l'existència d'un plantejament coherent en la seua actuació. Així, doncs, la identitat camperola es defineix a través d'un conjunt de característiques que són comunes dins d'un àmbit territorial concret i que permet als col·lectius pagesos assolir una personalitat pròpia. Així mateix, el sentiment identitari es forja també en la defensa d'aquestes condicions col·lectives davant dels altres actors socials. L'oposició de les comunitats rurals a les altres comunitats i,

¹⁰ En aquest sentit, s'ha insistit en l'existència d'un discurs pagès fortament influenciat per la política del moment. Es tracta d'una ideologia que, a més, incorpora reivindicacions com la defensa de la dignitat humana, l'alfabetització i el respecte, les quals cristal·litzen en l'alçament anglès de 1381. D. A. Carpenter, "English Peasants in Politics", p. 3-42; S. Justice, *Writing and Rebellion*.

¹¹ Per exemple, la servitud, la utilització dels espais comunals i el nivell d'extracció de renda són tres elements comuns a totes les revoltes que es produeixen a l'Europa Occidental entre els segles XIV i XVI. P. Freedman, "La resistència campesina", p. 31.

¹² És a dir, no hi ha el rerefons de destrucció del mode de producció feudal en la seua lluita contra els senyors, com s'havia defensat en les dècades precedents. Aquesta idea de la idoneïtat del marc local ha estat presa de J. C. Scott, *The Moral Economy*, encara que, en un principi, havia estat llançada per a la pagesia del sud-est asiàtic contemporani.

sobretot, als seus senyors i als centres urbans més propers proporciona a la pagesia el marc idoni per desenvolupar la consciència col·lectiva, consolidar les reivindicacions comunitàries i construir un imaginari comú que cohesiona la lluita constant i contínua que mantenen per les parcel·les de poder¹³. Perquè, les accions camperoles no es limiten només a les insurreccions que es produeixen al camp europeu entre els segles XIV i XVI, com s'havia dit. Ans al contrari, aquestes reaccions violentes formen part d'un pla d'actuació més ample, que combina la batalla legal i judicial amb l'enfrontament armat per mantenir els interessos col·lectius i, si és possible, transformar les relacions amb el senyor o les oligarquies urbanes¹⁴.

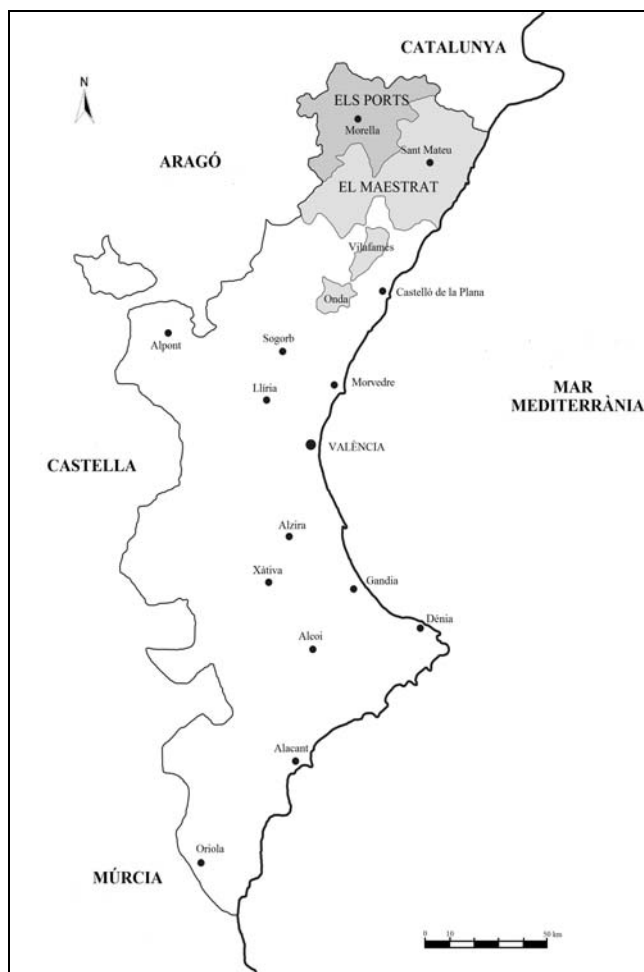
En aquest sentit, les comarques dels Ports i el Maestrat, al nord del regne de València, esdevenen un observatori immillorable per copsar el sorgiment, el desenvolupament i la consolidació de la identitat col·lectiva de la pagesia al llarg dels segles baixmedievals. Després de la conquesta del segle XIII, s'assenten les bases de la societat rural al nord del nou regne de València sobre una atapeïda xarxa de comunitats rurals que es converteixen en el marc de referència a nivell local. Des d'aquest moment, els centres rurals assoleixen un conjunt de característiques que comparteixen, a grans trets, amb la resta de comunitats rurals que integren les senyories i les batlies del reialenc. S'articula aleshores un incipient sentiment identitari a nivell comarcal i, fins i tot, regional que madura a mesura que avança el segle XIII i es consoliden els aparells de representació particulars i

---

¹³ Fins fa molt poc, només s'ha estudiat la tradicional oposició entre senyors i camperols, però en els últims anys s'ha posat de manifest l'existència d'una contraposició, ciutat contra comunitats rurals, que també marca l'esdevenir del camp europeu al llarg dels segles medievals. Una aproximació dels mecanismes de dominació de les viles i ciutats de la Corona d'Aragó en F. Garcia-Oliver, "La ciutat contra el camp", pp. 539-558.

¹⁴ Hi ha, per tant, una coexistència entre els anomenats mètodes directes –les revoltes– i indirectes –la batalla legal, entre altres– de la resistència pagesa. P. Freedman, "La resistència campesina", p. 35. Una bona mostra l'ofereix el camperolat castellà, que no protagonitza cap revolta armada al llarg dels segles baixmedievals i canalitza la defensa dels seus drets i els interessos contra els senyors a través de plets, mediacions i arbitratges. Un exemple, entre molts altres, en I. Alfonso, "Campesinado y derecho", pp. 15-32.

col·lectius de les comunitats rurals. Una vegada fixades les seues arrels, serà l'oposició a la vila de Morella i al mestre de Montesa al llarg de tota la centúria posterior el fet que permetrà als col·lectius pagesos construir la consciència comunitària al recer d'unes aspiracions que, en última instància, són un fidel reflex de les seues bases socials, polítiques i econòmiques¹⁵.

Mapa 1: El regne de València en el segle XIV

¹⁵ Actualment, Vicent Baydal està duent a terme un estudi més profund sobre la construcció de la identitat col·lectiva valenciana que donarà els seus fruits en els pròxims anys. Teniu una primera aproximació en V. Baydal, "Què som i per què som el que som", pp. 179-213.

La creació de la consciència comunitària

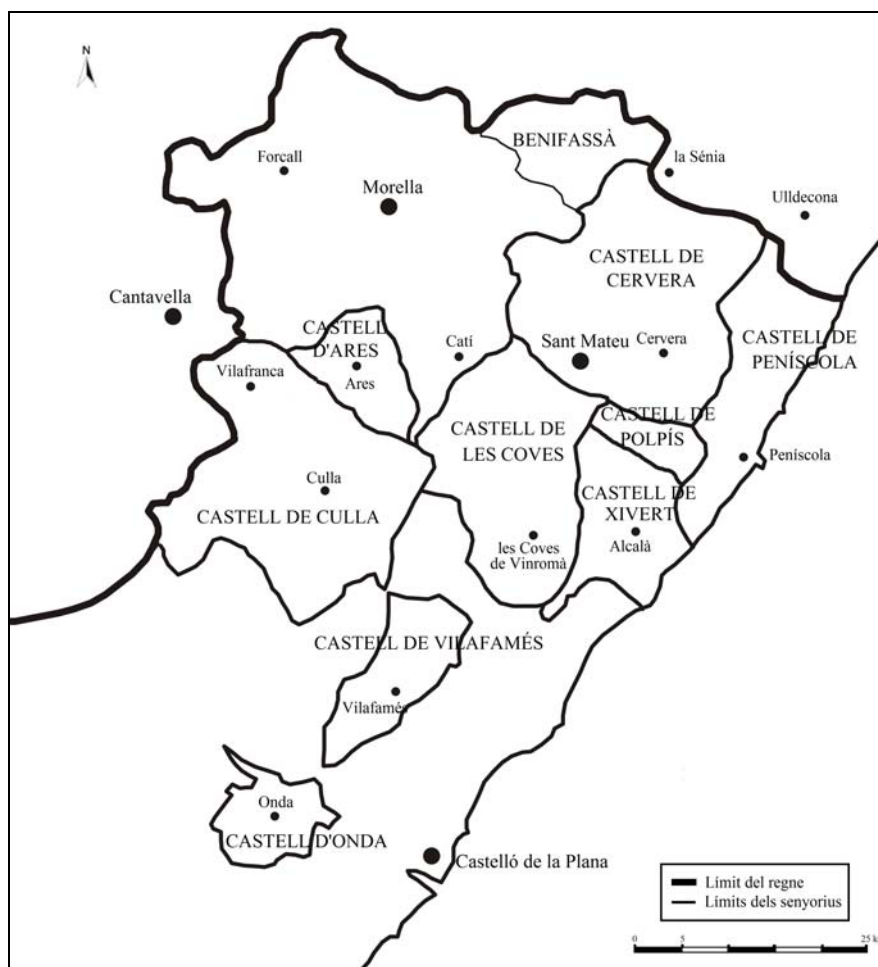
Com succeeix amb bona part dels trets que caracteritzen l'estructura social, política i econòmica del regne de València, l'origen del sentiment identitari al món rural se situa en la conquesta del segle XIII i, sobretot, el procés de colonització posterior. La campanya militar que marca l'inici de la incorporació del regne de València a l'estat de la Corona d'Aragó comença els últims mesos de 1231 amb la presa de Morella pel noble aragonès Blasco d'Alagó i, a les contrades septentrionals, finalitza el 1233, quan Jaume I ocupa Borriana¹⁶. Finalitzada la guerra, s'inicia un procés d'ocupació i repartiment del territori entre els nobles i els ordes militars que han participat en les accions bèl·liques i, així, es configura la trama senyorial de la zona en els anys immediatament posteriors a la conquesta, tot sota l'atenta direcció de Jaume I. El 1233, el monarca funda el monestir cistercenc de Santa Maria de Benifassà, filial del de Poblet, que ocupa el castell i la tinença de Benifassà. Al mateix temps, el noble aragonès Blasco d'Alagó reté de manera vitalícia Morella i tot el seu terme general – senyoriu que passarà a la corona després de la seua mort, entre 1240 i 1241 –, a més dels castells de Culla i les Coves. Per banda seua, l'orde del Temple aconseguix el castell de Xivert, el de l'Hospital ocupa el de Cervera i el de Calatrava obté el de Polpís, deixant per al rei l'enclau d'Ares i la vila de Peníscola, que inclou els llocs de Vinaròs i Benicarló (vegeu mapa 2)¹⁷.

---

¹⁶ El context bèl·lic fins la fi de la conquesta del regne el 1258 en J. Torró, "Guerra, repartiment i colonització", pp. 201-224.

¹⁷ Una anàlisi més exhaustiva del procés de repartiment de senyories i les transformacions posteriors en E. Guinot, *Feudalismo en expansión*, pp. 17-29.

Mapa 2: Els Ports i el Maestrat en el segle XIII

Una vegada repartit el territori entre els senyors, la colonització que en duen a terme de les zones rurals del nord del regne de València s'assenta sobre la creació d'una espessa xarxa de comunitats camperoles. Les antigues alqueries musulmanes, moltes d'elles despoblades quan arriben les tropes cristianes, perden la seua funcionalitat quan s'implanta el nou sistema social, polític i econòmic, i són substituïdes per comunitats veïnals que esdevenen les unitats principals d'enquadrament de la població¹⁸. Més encara,

¹⁸ Testimoni de la despoblació, almenys parcial, de determinades zones del nord valencià és la donació que el 1192 fa Alfons el Cast al mestre de l'orde de l'Hospital del llogaret de la Barcel·la, *qua sarraceni inhabitant*, per ocupar-lo una vegada haja

els musulmans que hi romanen han d'acceptar les noves condicions imposades pels conqueridors per incorporar-se al nou ordre polític, sent desplaçats a poc a poc dels seus llocs d'origen i concentrant la seua residència en unes poques moreries urbanes o aljames rurals¹⁹. L'hàbitat dispers anterior, propi de la societat andalusina, dóna lloc a la concentració de la població en centres de petita i mitjana entitat²⁰. Es configura, així, una trama de centres de població repartits en diversos senyorijs que constitueixen el teixit bàsic de l'estructura de poblament, per sota de les viles de Morella i Sant Mateu. És precisament en l'assentament de centenars de famílies i, sobretot, en la constitució dels centres rurals on es defineixen les traces de la nova societat i s'elaboren els marcs de referència comuns que estan a la base de la consciència col·lectiva de la pagesia.

En aquest context, l'eina que permet els senyors dur endavant el procés de colonització i de fundació de les comunitats rurals és la carta pobla, document que regula les condicions d'assentament dels colons²¹. A través d'aquestes escriptures, el senyor atorga a un conjunt de famílies un espai comú per viure – acotat per uns límits ben definits –, regula la distribució de les terres de cultiu i determina l'ús i les condicions d'accés als recursos naturals, que cedeix a la nova comunitat de pagesos. Així mateix, s'estipulen les rendes que els nous pobladors han de satisfer al senyor, tant de caràcter individual – censos sobre la terra, per exemple – com col·lectiu, encara que sovint els veïns poden gestionar en benefici propi alguns dels monopolis senyorials i també els ingressos procedents de la

---

estat conquistat el castell de Cervera, on se situa. Archivo Histórico Nacional (AHN), OO. MM., *Montesa*, carp. 479, doc. 11-R.

¹⁹ En el cas dels Ports i el Maestrat, només romanen petits contingents de població musulmana a les moreries de Xivert i Onda, així com a les alqueries del Molinell, un petit centre rural situat dins del terme de Culla, i Tales, dins del terme d'Onda.

²⁰ Per exemple, al castell de Cervera, en mans de l'Hospital, hi ha un total de nou comunitats rurals que tenen una població que oscil·la entre els 18 i els 40 focs en els anys posteriors a la conquesta. Per sobre seu, hi ha la vila de Sant Mateu, centre amb unes clares funcions urbanes que assoleix les 900 cases el 1320. V. Royo, "Senyors i llauradors", pp. 220, 225.

²¹ L'anàlisi i l'edició de les cartes pobles valencianes conservades en E. Guinot, *Cartes de poblament*.

primícia²². Gràcies a aquestes concessions, les naixents comunitats rurals obtenen uns mínims ingressos que cobreixen algunes de les necessitats col·lectives i, sobretot, poden desenvolupar una incipient administració local per fer-se càrrec de la gestió. Per últim, a través de les cartes pobla es dirimeix també l'exercici de la jurisdicció, en mans normalment del senyor o del rei, i es proporciona a les comunitats un marc legal de referència general per a la vida quotidiana, com ara el Furs de Saragossa o el Costum de Lleida, que progressivament seran substituïts pels Furs de València²³.

Amb tot açò, s'articulen unes determinades condicions de convivència i de veïnatge entre les distintes famílies instal·lades després de la conquesta que reforcen el sorgiment de ressorts d'organització comunitaris. Existeix un espai d'hàbitat comú, unes zones de treball compartides i altres d'aprofitament comunal que han de ser regides pel col·lectiu necessàriament, tot dins d'un territori ben delimitat a la carta pobla corresponent i que la comunitat assumeix com a propi. A més, tot aquell que habita dins dels límits del terme municipal comparteix amb la resta de veïns el pagament d'unes mateixes rendes i està sota les mateixes lleis. Es tracta d'aspectes que, tot plegat, contribueixen a assimilar el conjunt de veïns amb la comunitat i que li imprimeixen un sentiment de col·lectivitat i, en última instància, d'identitat. Tots els habitants d'un lloc s'identifiquen amb un territori, les partides en què està dividit, el centre urbà on tenen el seu lloc de residència, les càrregues que han de satisfer al senyor, l'adscripció jurisdiccional i un marc legal concret. Més encara, les cartes pobla institucionalitzen tots aquests trets i li atorguen un valor comunitari, perquè els beneficiaris són el conjunt de veïns que conformen un col·lectiu. Més enllà de les diferències locals, aquests documents esdevenen l'instrument jurídic que reconeix a la comunitat rural com una entitat col·lectiva, dotada

---

²² Per exemple, Blasco d'Alagó cedeix als nous habitants de la Salzadella els molins i els forns que es puguin construir al lloc sense rebre cap cens a canvi, mentre que també deixa en mans de la comunitat la primícia, renda eclesiàstica que els veïns han de destinar al manteniment de l'església local. V. Royo, "Terres i colons", p. 132.

²³ La substitució d'uns codis legals per l'altre no es farà sense enfrontaments entre senyors i pagesos, com es veurà més endavant.

d'una sèrie de drets comunals i un conjunt d'obligacions envers el senyor, així com també l'existència de deures per ambdues parts²⁴.

Aquest reconeixement té la seua plasmació en la creació de conceptes específics que atorguen una personalitat jurídica pròpia a les comunitats. En les cartes de poblament primerenques s'utilitzen els termes «concilium», «homines» i «hominium» per designar al col·lectiu de veïns²⁵. Ara bé, aquestes tres expressions són substituïdes més endavant per un altre mot, «universitas» o «universitat», que esdevindrà hegemònic en tot el regne de València per definir les comunitats, tant urbanes com rurals. Gràcies als privilegis concedits pels senyors respectius i, sobretot, per Jaume I i Pere el Gran durant la segona meitat del segle XIII, la universitat es configura com una institució que fa referència a la comunitat com col·lectiu, reuneix al conjunt de veïns que la componen i que tenen una sèrie de responsabilitats polítiques i fiscals per al manteniment del bé comú.

Establertes les seues bases jurídiques, la universitat també esdevé l'organisme polític per antonomàsia a nivell local. Seguint el model de la creació del municipi urbà a partir dels privilegis concedits per Jaume I a la ciutat de València el 1245, els centres rurals incorporen una organització de govern pròpia que els atorga un contingut polític²⁶. Al nord valencià, les primeres passes es produeixen en el mateix moment de la conquesta als llocs que reben cartes pobla atorgades a Fur de Saragossa, ja que aquest marc legal proporciona a les comunitats rurals una incipient organització municipal²⁷. Després

²⁴ Totes aquestes reflexions en E. Guinot, "La génesis de las comunidades campesinas", pp. 336-344.

²⁵ Aquests termes s'utilitzen junts o per separat, tot depenent de la tradició jurídica de cada territori. Així, als llocs poblats per nobles aragoneses la comunitat apareix esmentada normalment amb el concepte «concilium», mentre que a les zones colonitzades per nobles i eclesiàstics catalans, així com també pel rei, és més habitual l'utilització dels termes «homines» o «hominium». Una visió més exhaustiva de totes aquestes qüestions en *Ibi*, pp. 341-344.

²⁶ El cas de la ciutat de València en R. Narbona, *Valencia, municipio medieval*.

²⁷ A Culla, per exemple, el seu senyor, Guillem d'Anglesola, a través de la carta pobla de 1244 atorga als seus pobladors el dret d'elegir anualment entre els veïns un justícia, uns jurats «et omnes alios oficiales» per regir la comunitat. La carta pobla ha estat editada en E. Guinot, *Cartes de poblament*, pp. 177-179.

de la concessió reial feta a la ciutat de València, foren molts els senyors que atorgaren als seus vassalls una estructura de govern local²⁸. Per últim, ja el 1283, gràcies al privilegi de Pere el Gran les comunitats urbanes i rurals de tot el regne poblades per cristians incorporen un sistema municipal propi que s'assenta sobre una estructura semblat a la de la ciutat de València i que els permet gestionar amb cert grau d'autonomia els assumptes comunitaris²⁹.

La implantació progressiva del règim municipal al conjunt de viles i llocs del regne, tant de reialenc com de senyoriu, dota a les comunitats rurals d'uns ressorts organitzatius que serveixen per tractar tota mena d'afers comuns, com delimitar les zones de pastura, abastir de gra el lloc, sol·licitar un préstec o defensar els interessos de la comunitat davant d'altres veïnes. Per abordar totes aquestes qüestions, les autoritats locals tenen la capacitat d'elaborar cossos normatius d'aplicació local, que sovint són confeigits amb la connivència del senyor³⁰. Ja més endavant, al llarg del segle XIV, assumeixen també una sèrie de prerrogatives fiscals i jurisdiccionals, transferides pels senyors respectius, que són administrades des dels càrrecs de direcció política local i que els atorguen certa autonomia econòmica i judicial, ja que disposen de recursos financers per cobrir les necessitats pecuniàries del comú i algunes de les magistratures

²⁸ El 1266, els jurats i el Consell de la vila de Sant Mateu nomenen com a procurador seu a un frare de l'Hospital per a què els represente en el plet que els enfronta amb el comanador de les Coves, de l'orde de Calatrava. Per la seua banda, el 1270 el justícia de Vilafamés resol un contenciós entre dos veïns per la possessió d'unes terres, seguint l'opinió proporcionada pels jurats i els prohoms de lloc. Els dos exemples en E. Guinot, "La génesis de las comunidades campesinas", pp. 344-345.

²⁹ Aquesta estructura de govern està formada, a grans trets, per un justícia – funció judicial – i dos jurats – tasques executives i administratives –, a més d'altres càrrecs menors i també un òrgan deliberatiu i consultiu on es reuneixen tots els caps de família del lloc, el consell.

³⁰ Malgrat que els llibres d'establiments que es conserven per a les zones rurals del regne de València són del segle XIV, a ben segur que les comunitats en produïren des de la centúria anterior per regular el funcionament de la vida diària. Així, en una data tan primerenca com 1255, el castellà d'Amposta, senyor del castell de Cervera, i la universitat de Canet lo Roig redacten un estatut que sanciona els robatoris de béns mobles, bous, ases, fruita dels arbres i la collita de cereals i vinya. E. Guinot, "La génesis de las comunidades campesinas", p. 347.

municipals tenen capacitat jurisdiccional en l'àmbit local. Així, doncs, les comunitats incorporen un conjunt de responsabilitats polítiques, econòmiques i judicials gestionades a través d'una estructura de govern que progressivament és assimilada pel veïnat, fins que s'articula una organització municipal sòlida perfectament integrada en l'imaginari col·lectiu.

Amb la constitució jurídica, legal i política de les comunitats rurals, els col·lectius pagesos obtenen un instrument de representació dotat amb un caràcter públic i individualitzat, capaç de defensar els interessos comunitaris i crear un sentiment identitari a recer seu. Amb el pas dels anys i la consolidació dels centres rurals, les comunitats ja no són solament la representació d'un conjunt de veïns concret, el que s'instal·la després de la conquesta, sinó que esdevenen organitzacions col·lectives de ple dret. Les universitats esdevenen entitats col·lectives articulades a partir d'una sèrie de drets i obligacions que hauran d'assumir les famílies que les integren i que gestionaran a través d'organismes de govern propis. És la pertinença a una comunitat, el gaudiment dels seus privilegis i l'obligatorietat de complir amb els seus deures allò que crea una consciència col·lectiva entre la pagesia, això sí, a nivell local.

Les comunitats rurals es consoliden a mesura que avança el segle XIII i, ja a la fi de la centúria, trasllueixen amb netedat a la documentació com centres poblacionals ben definits en la seua composició interna i articulats al voltant d'un conjunt d'interessos comuns. Entre octubre i desembre de 1294, els llocs que componen la trama del nou senyoriu del Temple al nord valencià acorden amb Berenguer Cardona, mestre de l'orde als països de la Corona d'Aragó, el pagament de les rendes que han de satisfer-li en concepte de «*cenis, peytis et questiis, serviciis et ademprivis*». Feia només un mes que Cardona havia rebut del rei els castells de Peníscola, les Coves i Ares, però en aquest curt espai de temps les universitats engeguen una negociació amb els representants senyorials que, finalment, cristal·litza en la consecució de distints pactes³¹. A ben

---

³¹ El setembre de 1294, Jaume II lliure al mestre del Temple la titularitat dels dits castells a canvi dels drets que l'orde posseïa a Tortosa. E. Guinot, *Feudalismo en expansión*, p. 28.

segur que, amb el canvi de senyor, els pagesos no volen veure incrementat el nivell de renda que ja pagaven abans i per això s'afanyen a assolir un acord amb el mestre de l'orde que, a més, contribueix a fixar les quantitats de diners que hauran de lliurar-li³². Cada lloc signa una «amicabilem compositionem» amb Cardona de manera particular i els encarregats de dur a terme les negociacions han estat els dirigents locals, els quals actuen en representació de la universitat³³. Així, doncs, a la fi del segle XIII les comunitats rurals disposen d'uns ressorts organitzatius sòlids a nivell local que els permeten defensar els interessos col·lectius i discutir amb el senyor l'establiment de les pautes que han de regir les relacions entre ambdues parts.

Més encara, els distints centres rurals formen part d'estructures territorials més amples i, en conseqüència, existeixen interessos comuns entre totes elles. El 1294, el mestre del Temple subscriu el pacte que estableix el pagament de les rendes al castell de Peníscola amb tres procuradors que actuen «sub honore homines de Paniscola et aldearum terminorum suorum», és a dir, els llocs de Benicarló i Vinaròs. Les tres comunitats s'integren dins del dit castell i negocien de manera conjunta amb el mestre, malgrat les diferències internes que puguen existir entre elles³⁴. Anys abans, el 1267, el bisbe de Tortosa hagué d'intervenir en la disputa que enfrontava els «homines omnium locorum terminorum Cervarie», sota domini de l'Hospital, amb els rectors de les seues parròquies per la percepció de

---

³² A través dels distints acords s'estipula que les sumes que cada any hauran de lliurar les universitats són: Ares, 1.400 sous; Peníscola – que inclou Benicarló i Vinaròs –, 1.000 sous; Albocàsser, 800 sous; la Salzadella, 500 sous; i les Coves de Vinromà, 500 sous. Totes les composicions en AHN, OO.MM., *Montesa*, llibre 542c, f. 61-65.

³³ En el cas d'Ares, els encarregats de dur endavant les negociacions són el justícia, el jurat i altres vuit prohoms en nom de la «universitatem dicti loci de Ares». Una vegada assolit el pacte, la resolució és aprovada per tots ells en «consilio convocato per vocem preconis et congregato in loco solito, ut in dicto loco est fieri consuetum». AHN, OO.MM., *Montesa*, llibre 542c, f. 64.

³⁴ De fet, els procuradors de les universitats són dos veïns de Peníscola i un altre de Benicarló. AHN, OO.MM., *Montesa*, llibre 542c, f. 61-62.

la primícia³⁵. Tots aquests llocs s'inserien en el castell de Cervera i compartien unes condicions força semblants que procedien de l'època de la conquesta. Existeixen, per tant, una sèrie d'interessos comuns entre les distintes comunitats rurals que integren les diferents entitats territorials i, en conseqüència, les universitats convergeixen en marcs d'actuació comuns que serveixen per vehicular les reivindicacions col·lectives. Més enllà del sentiment de pertinença a una comunitat, es forja una consciència comunitària que supera l'àmbit estrictament local i s'estén entre tots els pagesos que conviuen en un mateix espai sota unes determinades circumstàncies. Es tracta, en última instància, d'una identitat camperola que es defineix al llarg del segle XIV per la concreció d'aquests trets comuns i, sobretot, per l'oposició amb els centres urbans i el senyor.

Les aldees contra la vila

A partir de les bases establertes al segle XIII, les relacions socials al món rural s'articulen a través d'una dicotomia fortament acusada que marca l'esdevenir de les centúries posteriors. Es tracta de la contraposició de la ciutat i el camp, de les comunitats urbanes i les rurals, de les viles i les aldees. L'estructura de poblament del regne descansa sobre una espessa trama urbana que es consolida amb el pas dels anys. Per sota de la ciutat de València, existeix un atapeït conjunt de viles de petita i mitjana entitat que esdevenen els nusos principals en l'articulació del territori i serveixen per estendre les polítiques reials i senyoriales a les zones rurals del país. Aquestes viles encapçalen circumscripcions territorials amples – senyoriis o batlies de reialenc –, integrades per llocs o comunitats rurals que tenen una consideració jurídica inferior. Els centres urbans reproduïxen un conjunt de mecanismes de dominació sobre els llocs del seu entorn amb la intenció de drenar en benefici propi els

---

³⁵ Els rectors la reclamen com a pròpia i les autoritats locals se l'aproprien perquè, segons la carta pobla del castell de Cervera de l'any 1235, els havia estat concedida pel castellà d'Amposta. La disputa en E. Sánchez Almela, *El llibre de Privilegis*, p. 267-268. La carta pobla del castell de Cervera ha estat publicada E. Guinot, *Cartes de poblament*, pp. 111-113.

recursos humans i econòmics del món rural. La seua actuació troba, tanmateix, l'oposició de les comunitats pageses. Com s'ha vist, els centres rurals han madurat en la seua composició interna, han consolidat el seu sistema de govern i tenen capacitats suficients per fer-se càrrec de la gestió dels assumptes comunitaris, negant-se a acceptar el control polític, fiscal i jurisdiccional que pretenen exercir les viles³⁶. Sorgeixen, doncs, innumbrables lluites entre viles i llocs per l'exercici de les competències en l'àmbit local i comarcal, uns conflictes que serveixen per definir les relacions de dominació existents entre les parts, determinar la jerarquia que ocupen en l'estructura de poblament i, en última instància, forjar la identitat pagesa. L'enfrontament que manté la vila de Morella amb les aldees del seu terme general al llarg del segle XIV n'és un bon exemple³⁷.

El sentiment identitari de la pagesia que habita en les aldees de Morella naix, en bona mesura, de la seua oposició a la supremacia que pretén exercir la vila. Morella i les seues aldees conviuen en una comunitat constituïda ja en la carta pobla concedida pel noble aragonès Blasco d'Alagó el 1233³⁸. Al llarg del segle XIII, es defineix la seua caracterització gràcies al seguit de concessions que efectuen Jaume I i Pere el Gran, fins que s'articula de manera definitiva el 1303, després de la incorporació de Vilafranca. Esdevé aleshores una batlia que es converteix en el principal baluard del reialenc a la zona septentrional del regne³⁹. Es conforma, així, una entitat política i territorial que està encapçalada per la vila de Morella i que engloba un conjunt de comunitats rurals situades sota domini del centre

³⁶ Una visió més detallada de les estratègies de dominació posades en pràctica pels centres urbans sobre el món rural en F. Garcia-Oliver, "La ciutat contra el camp", pp. 539-558.

³⁷ Un estudi més acurat d'aquest conflicte en V. Royo, "Los conflictos políticos". Es produeix un enfrontament força semblant entre la vila de Peníscola i els llocs de Benicarló i Vinaròs, situats dins del seu terme general, que ha estat analitzat en E. Guinot, "La lluita per la creació dels municipis medievals", pp. 181-196.

³⁸ E. Guinot, *Cartes de poblament*, pp. 89-91.

³⁹ La vila de Morella i les comunitats del seu terme romanen sota la titularitat de Blasco d'Alagó fins la seua mort, datada entre 1240 i 1241, quan passen a mans de la corona. V. Garcia Edo, "Blasco de Alagón", p. 383. L'estructura de la batlia de Morella en C. Rabassa, *Conjuntura econòmica*, pp. 247-347.

urbà⁴⁰. Al seu interior, Morella se situa al capdavant d'un terme particular integrat per nou centres rural petits que tenen la consideració jurídica de «carrers» i que estan sota la dependència absoluta de les autoritats urbanes⁴¹. Així mateix, la vila encapçala un terme general compost per nou comunitats rurals, Olocau, Forcall, la Mata, Cinctorres, Portell, Castellfort, Vilafranca, Catí i Vallibona, que tenen la consideració jurídica d'«aldea». Totes elles tenen un terme municipal propi i incorporen progressivament una sèrie de competències que pretenen exercir a l'àmbit local, encara que supeditades a la vila en els principals aspectes polítics, fiscals i jurisdiccionals.

---

⁴⁰ Es tracta d'un model que ja havia estat assajat al sud aragonès i que posteriorment és importat al regne de València amb la finalitat de consolidar el poder reial. Es pot veure, per exemple, el cas de Xàtiva en F. Aparisi – N. Rangel – V. Royo, *Xàtiva en temps de Jaume I*, pp. 62-69.

⁴¹ El 1233, els carrers de Morella són: Herbés, Ortells, Palanques, Sorita, la Todolella, Viltores i Xiva, mentre que s'hi afegeixen Saranyana i Salvassòria uns anys després. Es tracta de petites comunitats rurals sense personalitat jurídica i dependents de les decisions preses pels òrgans polítics de la vila. En conseqüència, difícilment poden desenvolupar una consciència col·lectiva pròpia i tampoc no comparteixen el sentiment identitari de les aldees, per les diferències que els separen.

Mapa 3: La comunitat d'aldees de Morella

A la fi del segle XIII, l'estructura social i política de la vila i les aldees ha assolit un nivell de maduració suficient com per a crear interessos contraposats entre l'una i les altres. Mentre Morella intenta consolidar les seues prerrogatives sobre les aldees, aquestes lluiten per desprendre's del domini de la vila. Ambdues parts mantenen posicions enfrontades sobre l'exercici de les distintes competències, dirimides en un conflicte que esclata el 1292 i finalitza el 1412, després de la derrota de les aldees en la guerra civil de l'Interregne. Durant tot aquest temps, les aldees esgrimeixen tres arguments que articulen una ideologia col·lectiva. En primer lloc, reclamen que l'exercici de la jurisdicció criminal estiga en mans dels oficials locals – ja detenen la civil – i no del justícia de Morella. També sol·liciten l'autonomia fiscal, és a dir, no haver de contribuir en les despeses

particulars de la vila i fer-ho de manera individual en els impostos reials. Per últim, defensen la seua participació activa en els òrgans de decisió col·lectius de la comunitat, ja que també són part integrant de ple dret per la seua condició jurídica i, per tant, deuen intervenir en el repartiment de les càrregues fiscals, la gestió del pressupost comú i l'elaboració de les lleis que regeixen la vida diària de tots els veïns de la comunitat⁴².

Aquestes tres reivindicacions són compartides per totes les aldees i els confereixen una certa coherència a través del temps. Al seu recer, les aldees creen una ideologia col·lectiva que supera els límits estrictament locals, es transmet de generació en generació i articula el sentiment identitari dels seus habitants en la seua lluita amb Morella. Bona prova d'açò és que les aldees sempre formen un bàndol unitari, perfectament definit, i això malgrat que la Mata deixa de ser aldea el 1355 i, per tant, es desvincula de les peticions realitzades per la resta de comunitats rurals, mentre que Catí és un lloc de senyoriu i, ja el 1374, és adquirit per Morella⁴³. Durant tot el segle XIV, les aldees es mostren unides contra Morella i només existeixen alguns moments de desacord entre elles⁴⁴.

---

⁴² Totes aquestes tasques estaven en mans dels jurats de Morella, els quals s'ocupaven del govern diari de la vila i dels llocs del seu terme particular, però també de l'administració de tots els assumptes que afectaven a les aldees, sense comptar amb la seua representació. V. Royo, "Los conflictos políticos".

⁴³ En efecte, la Mata deixa de ser aldea el 1355, quan es converteix en carrer de Morella a causa dels deutes contrets amb la vila, mentre que, des de 1271, Catí està en mans d'una família pertanyent a la petita noblesa local, els Castellà, fins que el 1374 els jurats de Morella compren l'aldea i la vila esdevé senyora del lloc. Açò no impedeix que Catí prenga iniciativa pròpia i aparega sempre al costat de les aldees per reivindicar els seus drets particulars. Ambdós casos en J. Eixarch, *La independència de las aldeas*, p. 69; i en J. Puig, *Historia breve y documentada*, p. 102.

⁴⁴ El primer es produeix el 1326, quan Forcall protesta contra Morella i la resta d'aldees perquè no la recolzen en el plet que manté amb el monestir de Sigena, senyor de Villores, encara que finalment les aldees fan causa comuna amb Forcall. L'altre arriba ja als anys noranta del Tres-cents, quan Catí pacta amb Morella la normalització de la seua situació després de convertir-se la vila en senyora del lloc i es desvincula de la resta aldees. Aleshores, la denuncien per alguns fraus en la seua contribució a les despeses originades en la batalla legal anterior a 1389. El primer cas en J. Eixarch, *La independència de las aldeas*, p. 64; el segon en J. Puig, *Historia breve y documentada*, pp. 112-118.

Disposen, a més, de determinats mecanismes per canalitzar les seues protestes i intentar modificar la relació de forces amb Morella. D'una banda, les aldees es reuneixen periòdicament en assemblees col·lectives on acudeixen els representants de cada comunitat per exposar la situació que travessa cada lloc, fer saber als altres els interessos que tenen en cada moment concret, donar a conèixer les possibilitats d'actuació de què disposen i, tots plegats, planificar una estratègia comuna⁴⁵. De l'altra, des de 1292 els representants de les aldees poden acudir a les sessions del Consell Comú, és a dir, a les reunions del consell de la vila de Morella en què es tracten qüestions d'interès comú. Malgrat que mantenen en tot moment una posició clarament secundària – les reunions es poden celebrar sense la seua presència i entre totes elles només tenen un únic vot –, obtenen un escenari per fer les seues reivindicacions, dur a terme actes de pressió i de resistència i mostrar el seu descontentament, a més de participar de manera activa en el repartiment de les càrregues fiscals, la confecció dels pressupostos comuns i l'elaboració de les ordenances.

La conseqüència d'aquesta confluència de les aldees és que aconseguen ordinar una estratègia col·lectiva molt coherent per dur endavant la lluita amb Morella al llarg de tot el segle XIV. De fet, es tracta d'un conflicte que discorre majoritàriament per la via legal i açò ocorre sobretot per la postura que adopten les aldees⁴⁶. Els centres rurals prefereixen la negociació a les armes, ja que és la forma més adient per dur a bon port les seues pretensions⁴⁷. Mentre la vila de Morella apel·la a la seua supremacia i acudeix al monarca per

---

⁴⁵ De fet, el dret de reunió de les aldees és un dels principals aspectes que ataca la vila de Morella i són constants les peticions que realitza als distints monarques per prohibir l'associació de les comunitats rurals, conscient de què és ací on es fonamenta la seua resistència.

⁴⁶ En els cent vint anys de conflicte, només es produeix un enfrontament armat, en el context de la guerra civil de l'Interregne (1410-1412). J. Miralles, "Guerra civil en terres de Morella", pp. 77-86.

⁴⁷ Durant aquest període es produeixen un total de 26 documents, molts d'ells d'una extrema complexitat jurídica i processal, dividits així: dos composicions, quatre sentències arbitrals i altres vuit reials, a més d'existir dotze manaments dels distints monarques en relació als plets que mantien vila i aldees. Existeix una relació de bona part de la documentació produïda al llarg del conflicte en J. Sánchez Adell, "La Comunidad de Morella", pp. 93-97.

sancionar la validesa del seu poder, les aldees prenen el camí de la negociació i la resolució dels contenciosos a través de pactes, concòrdies i arbitratges. Defugen sovint la justícia reial, perquè saben que han estat els monarques els que han afavorit la preeminència de la vila i els seus tribunals s'erigeixen en defensors de la tradició legal i jurídica. En canvi, són conscients que poden traure més profit a través dels acords amb l'oligarquia urbana i, per això, amb freqüència les decisions reials són posteriorment discutides pels representants de la vila i les aldees, tot amb la finalitat d'establir el marc de relacions més adient als interessos de cada part⁴⁸.

Com s'ha dit, l'enfrontament s'inicia el 1292 i, tot seguit, s'obri una primera etapa que s'allarga fins 1358. Malgrat que durant aquest període les principals reivindicacions de les aldees romanen encara desateses, una sentència arbitral de 1330 estableix un primerenc ordenament de la comunitat on les aldees obtenen un mínim reconeixement de les seues capacitats i, així, comencen a introduir-se en els afers comunitaris⁴⁹. Es ratifica també el seu dret de reunió per tractar els assumptes comuns i, a mesura que avança el segle XIV, les comunitats rurals assoleixen una solidesa institucional, social i econòmica que prompte es tradueix en una ampliació de les seues competències i en el reforç de la identitat col·lectiva.

A causa de les necessitats pecuniàries de la hisenda reial per la guerra amb Castella (1356-1375), el 1358 Pere el Cerimoniós emet una sèrie de privilegis que sancionen bona part de les peticions de les aldees⁵⁰. A través d'ells, el monarca separa a les aldees del terme

---

⁴⁸ Es tracta d'una tònica que es repeteix mentre la corona no adopta una postura autoritària en favor de la vila, com ocorre a partir de 1369. Així, doncs, la sentència reial de 1292 és completada per una composició signada entre les parts el 1306; mentre que les disposicions fetes per Pere el Cerimoniós el 1358 són corregides per dues sentències arbitrals, el 1361 i el 1367.

⁴⁹ Gràcies a la sentència arbitral de 1330, aconsegueixen participar en l'establiment de les càrregues fiscals i s'introdueixen de ple en el Consell Comú. Tanmateix, la jurisdicció criminal continua en mans del justícia de Morella, han de seguir contribuint amb la vila en les despeses particulars i col·lectives, i no se'ls reconeix encara una capacitat fiscal i econòmica pròpia. J. Sánchez Adell, "La Comunidad de Morella", pp. 126-131.

⁵⁰ Consecucions que tenen un cost de 60.000 sous per a les aldees, testimoni de la capacitat organitzativa i econòmica dels centres rurals.

general de Morella i les constitueix en entitats autònomes dins de la comunitat, encara que amb el manteniment de certs punts en comú⁵¹. El seu contingut és precisat amb deteniment en dues sentències arbitrals posteriors, promulgades el 1361 i el 1367, documents d'una gran complexitat jurídica i processal que esdevenen la base de la regulació del marc de relacions entre Morella i les aldees en els anys posteriors⁵².

Tanmateix, finalitzada la fase més crítica de la guerra amb Castella, el monarca decideix recuperar el recolzament de les viles reials i procedeix a anul·lar la «separació» i totes les consecucions obtingudes per les aldees en els anys precedents. A través d'una doble sentència emesa el 1369, Pere el Cerimoniós revoca tots els documents anteriors i estableix que el règim imperant d'ara endavant entre Morella i les aldees siga l'establert en la sentència arbitral de 1330. A banda de les mesures concretes, el monarca recorre a un llenguatge que, com a mínim, és feridor per a les aldees. Els dos laudes són una lloança constant de Morella i es presenten com una redempció del «tort e perjudici» sofert per la vila⁵³. Més encara, el Cerimoniós argumenta en el primer d'ells que, «com segons fur e bona rahó, no sia leguda cosa que ls membres se pertesquen del cap e sia notori que la dita vila de Morella és cap de totes les dites aldees e de tot lo terme general de aquella e dels habitants en aquella», aleshores «les dites aldees e habitants en aquelles són e deuen ésser membres, part e carrés de aquella». El

---

⁵¹ Així, reconeix la validesa dels òrgans de govern locals, atorga a les aldees la possibilitat d'elaborar una legislació pròpia i les eximeix de contribuir en els despeses particulars de la vila, encara que es manté la contribució conjunta en els impostos reials i l'exercici de la jurisdicció criminal als pobles roman en poder del justícia de Morella.

⁵² Tots aquests documents en J. Sánchez Adell, "La Comunidad de Morella", pp. 133-162.

⁵³ Serveix com a exemple aquest extracte de l'encapçalament d'una de les sentències, on el Cerimoniós justifica la seua acció perquè és de «gran interés (...) que la dita vila de Morella no sia perjudicada ni aminuïda de sa honor, com sia vila insigne, notable e assenyada pus que nenguna del regne, com meresqua honor e favor per sa noblea e insignitat per los bons servis que ha fets en temps passats e fa e farà, Déus volent, no merex ésser deteriorada ni aminuïda de sa honor e prerogativa». *Ibi*, p. 163.

monarca utilitza la figura del cos orgànic per representar a la comunitat d'aldees de Morella i, gràcies a ella, inclou dos arguments que fan trontollar els fonaments de la resistència pagesa. D'una banda, declara que les aldees tornen a la «universal e general contribució d'aquella vila» i, per tant, deixen de ser entitats autònomes, amb tot el que això comporta. De l'altra, empra els mots «part» i «carrés» per referir-se a elles. A banda del menyspreu que du implícit, això suposa una rebaixa en la seua condició jurídica, situant-les al mateix nivell que els llocs del terme particular i, en conseqüència, perdent totes les prerrogatives que els corresponen als centres considerats jurídicament «aldees» o «llocs» segons les lleis del regne⁵⁴.

Les protestes de les aldees no triguen en arribar i aconseguen l'emissió d'un tercer document també el 1369. Si bé només obtenen una relaxació dels amples poders atorgats a la vila, aquesta nova declaració utilitza un llenguatge més condescendent amb elles i, sobretot, rectifica un dels punts més greus per a la consciència camperola. Les aldees aconseguen modificar la clàusula en la que apareixen «axí com a part e carrers de la vila de Morella, de la qual cosa los síndichs de les dites aldees se rancuraven», de manera que s'interpreten «aquelles paraules ésser no posades e per no contengudes en la sentència e no haver efficàcia ni valor»⁵⁵. Més enllà de les repercussions jurídiques que podia tenir aquest canvi de nomenclatura, al darrere de la defensa del manteniment de la condició hi ha la defensa de la identitat pagesa, greument atacada amb la modificació de l'estatut de les comunitats. En efecte, un dels fonaments de la consciència col·lectiva de les aldees es troba precisament en la seua constitució, ja que li aporta un marc legal concret per canalitzar les reivindicacions comunitàries. Els seus habitants se senten veïns de cadascuna de les aldees i és la conjunció d'aldees la que conforma el terme general de la comunitat. Per sota seu, hi ha els carrers, integrats al terme particular de Morella i, per

---

⁵⁴ *Ibi*, p. 164. La importància del llenguatge en la batalla legal que mantenen els pagesos en la defensa dels seus drets ha estat posada de manifest en I. Alfonso, "Lenguaje y prácticas de negociar", pp. 45-64.

⁵⁵ J. Sánchez Adell, "La Comunidad de Morella", p. 174.

tant, fora de l'imaginari col·lectiu dels camperols de les aldees. Per sobre, hi ha la vila, «cap de totes les dites aldees», segons les paraules del Cerimoniós. Així, doncs, les aldees se situen en un lloc concret de la jerarquia de la comunitat que els atorga una singularitat i serveix de referent comú per al sentiment identitari.

Esgotada la via de la negociació amb Morella i exhaustes econòmicament per la intensa batalla legal duta en l'última dècada – que coincideix amb els primers desajustaments provocats per les caresties i les epidèmies –, les aldees abandonen momentàniament les seues reivindicacions, fins que reprenen la iniciativa deu anys després. Ja a partir de 1387 acudeixen a les corts generals de la Corona d'Aragó que se celebren entre Montsó i Saragossa per entrevistar-se amb el nou rei, Joan I. El monarca escolta les seues peticions i el 1389 emet una nova sentència que esdevé la base definitiva en l'ordenament de la comunitat d'aldees de Morella fins la seua desaparició en 1691.

El nou laude pren com a base el contingut de les sentències de 1361 i 1367. Així, doncs, les aldees recuperen bona part de les competències que els havien estat atorgades i, a la fi del segle XIV, assolixen una posició en l'estructura de poblament que s'adequa a la seua constitució social, política i econòmica⁵⁶. Tanmateix, la sentència de Joan I incorpora dues clàusules que sotmeten definitivament a les aldees al domini de Morella i destrueixen les esperances forjades per la ideologia pagesa. D'una banda, declara que l'exercici de la jurisdicció civil i criminal dels termes particular i general roman en poder del justícia de Morella, però les aldees poden elegir anualment un justícia que ha de jurar el seu càrrec davant de l'oficial urbà «en senyal de superioritat» i es deu intitular «justícia per lo justícia de Morella». És a dir, l'oficial local esdevé una mena de delegat del magistrat de Morella i, a través de la seua intitulació, es mostra el domini de la vila sobre les aldees. Una dominació que, en última instància, Joan I ratifica a les primeres línies del text dispositiu de la sentència, quan diu que les aldees «són

---

⁵⁶ La caracterització d'una de les aldees, Vilafranca, a la fi del segle XIV en V. Royo, *Estratègies econòmiques i reproducció social*.

constituïdes dins terme general» de Morella i, per tant, deuen assumir totes les ordres que arriben des de la vila⁵⁷.

Amb açò, les il·lusions de les aldees s'esvaeixen. En els anys posteriors, intenten modificar la situació a través de la via legal i judicial, però els seus esforços són inútils. Els tribunals desestimen les seues al·legacions i, ja el 1403, Martí l'Humà atorga la condició de fur a l'ordenament jurídic establert el 1389⁵⁸. Arribat el moment, les aldees no tenen altre remei que prendre les armes i s'enfronten a Morella durant la guerra civil de l'Interregne. La seua derrota ofereix a la vila, recolzada pel nou monarca, la possibilitat de castigar als insurrectes. Els imposen fortes multes per la rebel·lió i els principals dirigents de les aldees, aquells que havien dirigit la lluita en els últims anys, són foragitats. Es tanca, doncs, el conflicte que havien mantingut ambdues parts des de la fi del segle XIII i, a causa també de la greu crisi social i econòmica que travessa tot el nord del regne de València, les reivindicacions de les aldees s'aturen fins ben entrat el segle XVI.

Al llarg de tota la disputa, els centres rurals han madurat en la seua composició interna i han obtingut determinades parcel·les de poder a l'àmbit local que els han permès gestionar amb solidesa els assumptes propis. La lluita ha estat canalitzada per un conjunt de mecanismes d'actuació comuns i, sobretot, per una consciència col·lectiva forjada al caliu de dues idees principals: la pertinença a la comunitat d'aldees – definides cadascuna d'elles com centres poblacionals amb unes condicions jurídiques concretes i compartides amb la resta – i l'oposició a la vila de Morella. Aquets són els dos fonaments bàsics de la identitat pagesa a la comarca dels Ports, un sentiment identitari que s'elabora durant el segle XIV i perdura en l'imaginari col·lectiu dels habitants de les aldees, que continuen

⁵⁷ La sentència ha estat editada en A. Monfort, *Historia de la real villa*, pp. 317-329.

⁵⁸ Així, el règim de la comunitat d'aldees de Morella obté la màxima consideració jurídica i es crea una situació que només pot ser revocada o modificada a través d'una disposició del mateix rang, és a dir, un acte de cort o un fur. Ara bé, les aldees estan excloses de la seua elaboració, ja que la vila es reserva en exclusiva la participació en corts. La promulgació de la sentència com una de les lleis del regne en G. Colón – A. Garcia, *Furs de València*, vol. VI, p. 33.

enfrentant-se a Morella fins obtenir la separació definitiva de la vila el 1691.

Camperols i senyors

Juntament amb l'oposició dels camperols als centres urbans, la identitat col·lectiva al món rural es construeix també a partir de la contraposició amb el senyor. Si la comunitat d'aldees de la vila de Morella és el principal baluard del reialenc al nord valencià, l'orde de Santa Maria de Montesa esdevé titular d'un dels dominis senyorials més extensos de tot el regne, concentrat a la comarca del Maestrat. Després de la conquesta, el territori septentrional valencià és repartit per Jaume I entre els distints ordes militars que havien participat en les accions bèl·liques. Es configura, aleshores, un mapa polític complex i fragmentat en diversos castells, a l'interior dels quals es forja una incipient consciència col·lectiva que pren forma a mesura que es consolida el poblament a la zona⁵⁹. Tanmateix, es tracta encara d'una identitat pagesa amb un caràcter eminentment local, ja que difícilment traspasa els límits del senyoriu corresponent. Així mateix, a la fi del segle XIII tampoc no ha adquirit la solidesa necessària per configurar un discurs unitari capaç de fer front al senyor de manera col·lectiva dins de la pròpia entitat territorial⁶⁰. Tots aquests entrebancs se superen al llarg de la centúria posterior, gràcies a la creació d'un marc comú de convivència per a les distintes comunitats rurals, com és senyoriu de l'orde de Montesa.

Després de la desaparició de l'orde del Temple el 1307, el rei Jaume II es nega a transferir els béns que els templers posseïen al regne de València a l'orde de l'Hospital a fi d'evitar el seu enfortiment. En conseqüència, impulsa la creació d'un orde militar exclusiu del regne que dispose d'una ampla base territorial i siga un

⁵⁹ En aquest sentit, només cal recordar l'actuació conjunta que el 1267 protagonitzen les universitats del castell de Cervera davant els rectors de les parròquies dels pobles pel cobrament de la primícia. Vegeu nota 33.

⁶⁰ El 1294, les universitats dels castells de Peníscola, les Coves i Ares negocien de manera individual amb el mestre del Temple l'establiment de les rendes que han de pagar d'ara endavant. Vegeu nota 30.

aliat fidel als projectes de la corona. El 1317-1319, naix l'orde de Santa Maria de Montesa, que agrupa els senyorijs pertanyents al Temple – els castells de Xivert, Peníscola, les Coves, Culla i Ares – i l'Hospital – els castells de Cervera, Vilafamés i Onda – al territori valencià, concentrats majoritàriament a les comarques septentrionals⁶¹. Es conforma, així, una de les entitats senyoriales més extenses de tot el regne que serveix també per atorgar una coherència política a un bast territori compost per una espessa xarxa de comunitats rurals amb una base social i econòmica força homogènia⁶². El nou senyoriu es divideix en comandes o finences que respecten l'antiga articulació en castells. Hi ha, per tant, una continuïtat en l'organització del territori que afavoreix el desenvolupament de la consciència pagesa dins de marcs de referència amb una llarga tradició, ben assimilada a l'imaginari col·lectiu. De fet, a l'interior de cadascuna de les comandes es consoliden els aparells polítics i organitzatius que canalitzen les demandes comunitàries i expressen el sentiment col·lectiu.

El 1330, els representants de les «universitats dels lochs dins les finences de Culla e de les Coves e d'Ares» són convocats per Bernat de Montsonís, comanador major de Montesa, i es reuneixen en «consilio» a l'església d'Albocàsser. El frare els presenta una lletra del mestre Pere de Tous on els exhorta a abandonar els Furs d'Aragó, que mantenien des de l'atorgament de les cartes pobla, i adopten els Furs de València com a enquadrament legal únic⁶³. Poc després de l'emissió de la jurisdicció alfonsina, que pretenia consolidar la territorialitat dels Furs de València, Alfons el Benigne es dirigeix al mestre de Montesa per forçar-lo a convèncer als seus vassalls

⁶¹ Més al sud, completen el senyoriu de Montesa Montcada, Montroi, Silla, Sueca, Montesa i Perputxent. Les bases territorials de l'orde en E. Guinot, *Feudalismo en expansión*, pp. 169-170.

⁶² Al capdavant del conjunt de comunitats rurals se situa la vila de Sant Mateu, convertida en capital del senyoriu i lloc de residència dels mestres. Sant Mateu esdevé un centre que desenvolupa funcions urbanes i estén el seu domini almenys sobre els llocs de la comanda de Cervera, suscitant una oposició semblant a la que les aldees duen a terme contra Morella.

⁶³ E. Díaz Manteca, "Notes documentals", pp. 109, 113-115.

d'acceptar les lleis del regne⁶⁴. El problema foral havia començat uns anys abans, el 1326, quan l'anterior mestre de Montesa, Arnau de Soler, i el rei Jaume II havien intentat aconseguir el dret d'apel·lació als llocs poblats amb els Furs d'Aragó. Segons aquesta normativa, els habitants d'aquests pobles tenien dret de recórrer al Justícia d'Aragó o al Salmedina de Saragossa les sentències emeses per la justícia senyorial i açò suposava una ingerència jurisdiccional que ni els monarques ni els mestres de Montesa podien permetre. S'inicia aleshores una batalla entre la corona, els mestres i les comunitats rurals per l'aplicació d'un codi legal o altre que vehicula el sentiment identitari de la pagesia, sobretot entre les comunitats de la tinença de Culla. Els pobladors d'aquesta comanda defenen el manteniment dels Furs d'Aragó perquè era el règim jurídic que els havia estat concedit en el moment de la conquesta als seus avantpassats i, a més, els ofería la possibilitat d'escapar a la justícia senyorial o reial. Així mateix, el prenen com un signe de singularitat i de distinció respecte a la resta d'universitats valencianes que contribueix a forjar un sentiment identitari. Més encara, l'atac als drets i les bases jurídiques del camperolat origina un conflicte amb els mestres que s'allarga durant tot el segle XIV i, en conseqüència, vehicula l'oposició a la senyoria⁶⁵.

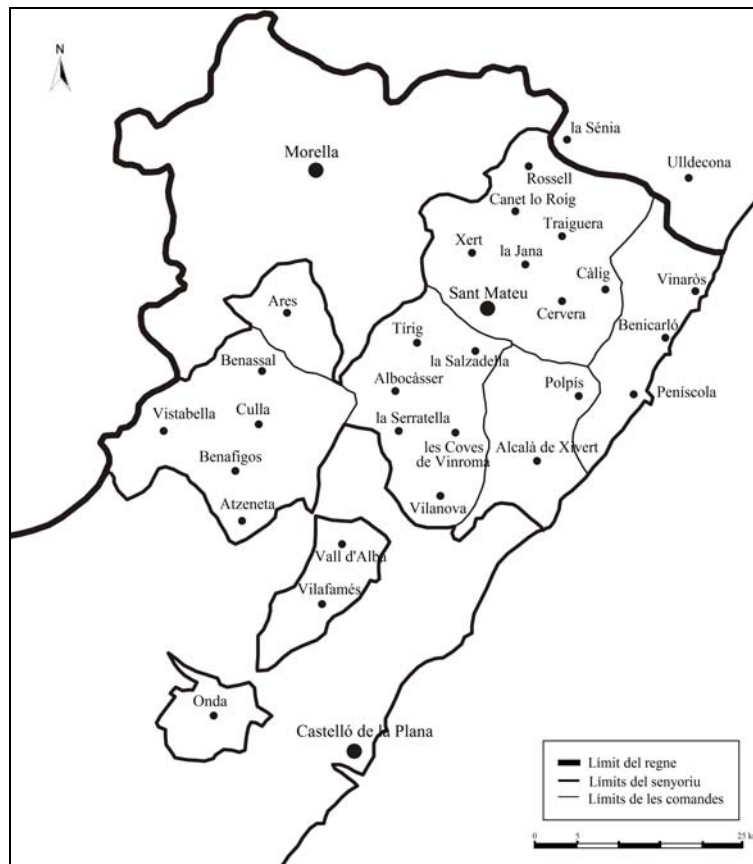
Aquesta continuïtat de la disputa atorga a les comunitats rurals l'escenari i els mecanismes necessaris per fer madurar la consciència col·lectiva. De fet, la situació es reproduïx quasi exactament igual el 1347. Poc després de la crida feta per la ciutat de València a la resta de viles i llocs del regne per recolzar la seua causa contra Pere el Cerimoniós, Pere de Tous, mestre de Montesa, s'adreça als representants de les universitats de la tinença de Culla per exigir-los que no signen la Unió i es mantinguen fidels a la causa reialista. Els

---

⁶⁴ Tanmateix, els seus esforços són inútils perquè només Atzeneta sembla realitzar el canvi el 1331, mentre que la resta de llocs adopten els Furs de València únicament de manera nominal. P. E. Barreda, "La qüestió foral", pp. 33-45. Una anàlisi més detallada de la jurisdicció alfonsina i les seues repercussions per a la consolidació de la territorialitat dels Furs de València en S. Romeu, "Los fueros de Valencia", pp. 75-115.

⁶⁵ Un seguiment de l'enfrontament per les apel·lacions de la tinença de Culla en P. E. Barreda, "Pere II de València", pp. 565-580.

síndics, reunits a Benassal, li fan saber que, pel moment, no s'han pronunciat, però «la dita ciutat [de València] e los de la Unió de aquella se offeren aparellats de fer e tornar» als pobles de la tinença «los furs e privilegis als quals (...) foren e són poblats e dels quals, sens justa raó, són estats despullats» des de 1343⁶⁶. Reclamen, per tant, que se'ls tornen els Furs d'Aragó i, així, es mantindran units al rei. De no fer-ho, recolzaran la causa unionista, que és el que finalment succeeix⁶⁷.

Mapa 4: El senyoriu de l'orde Montesa al Maestrat

⁶⁶ Aquest any, Pere el Cerimoniós havia venut a carta de gràcia a Pere de Tous els drets d'apel·lació de la tinença de Culla, les cenes de Borriana i la jurisdicció criminal de Sueca, Onda, Vilafamés, Montroi i Perputxent a canvi de 80.000 sous. *Ibi*, p. 567.

⁶⁷ La reunió dels síndics de la tinença de Culla i el representant senyorial en E. Díaz Manteca, "Notes documentals", pp. 115-117.

A ben segur que la resta de llocs del Maestrat duen a terme reunions semblants, primer entre ells i tot seguit amb els representants del mestre per sol·licitar determinades concessions a canvi de recolzar el bàndol reial. A mitjan segle XIV, les comunitats rurals disposen d'una capacitat organitzativa que els permet gestionar els assumptes col·lectius i fer front comú contra el senyor. L'àmbit d'aquesta actuació comunitària se circumscriu encara al territori de les comandes o les tinences i no s'articula com una reivindicació unitària a tot el senyoriu. De fet, mentre bona part de les comunitats rurals s'alcen en armes contra el senyor durant la guerra de la Unió (1347-1348), els llocs de la comanda de Cervera es mantenen al costat del mestre i només la vila de Sant Mateu sembla haver pres part en la causa unionista⁶⁸. En aquest cas, la rivalitat entre les comunitats rurals del castell de Cervera i la vila de Sant Mateu ha pesat més en la consciència pagesa i pot explicar la seua dissidència respecte a la resta del camperolat del Maestrat.

A banda d'aquesta excepció, que respon a un altra lògica, la majoria dels habitants dels centres rurals aprofiten la situació de rebel·lió general, promoguda des de la ciutat de València contra la política autoritària de Pere el Cerimoniós i estesa a bona part del regne, per oposar-se al mestre de Montesa, un dels principals defensors de la causa reialista, i plantejar un conjunt de reivindicacions que podien transformar la relació existent entre senyor i vassalls⁶⁹. L'estratègia planificada durant dècades per les comunitats rurals i duta a terme a través de la via legal pot rebre ara una bona empenta, si s'aconsegueix la victòria i els pagesos estan en disposició de negociar amb el mestre una modificació de les condicions del vassallatge. Tanmateix, la derrota del bàndol unionista i, per extensió, de les comunitats rurals del Maestrat té les conseqüències contràries.

Sufocada la revolta el desembre de 1348, el mestre de Montesa obté del rei la capacitat de castigar als seus vassalls pel suport a la

---

⁶⁸ En efecte, les comunitats del castell de Cervera queden exemptes de contribuir en les cises que el mestre imposa a la resta de llocs del senyoriu com a recompensa pel seu recolzament. Juntament amb elles, sembla que també es posen del costat del mestre els musulmans de Xivert i els veïns de la Serratella. *Ibi*, pp. 99-100.

⁶⁹ La participació del mestre de Montesa en *Ibi*, pp. 95-97.

«detestable confederació e unió malvada de la ciutat e regne de València»⁷⁰. Pere de Tous imposa penes monetàries força elevades a cada comunitat, tant per la rebel·lió conjunta com per obtenir el perdó dels personatges més actius en la revolta⁷¹. També obté un privilegi del Cerimoniós per cobrar cises sobre els productes de primera necessitat durant dotze anys a tots els llocs del seu senyoriu, a canvi del lliurament al rei de la tercera part de tot allò recollit⁷². Per últim, decreta que els llocs dels castells de Culla i les Coves li hauran de cedir d'ara endavant la meitat dels ingressos procedents de la primícia – renda que percebien íntegrament els consells locals – i, els que no ho hagen fet encara, hauran de renunciar als Furs d'Aragó i jurar els de València⁷³.

Les mesures no comporten un enduriment excessiu de les condicions de vassallatge, però sí suposen una sagnia econòmica que ofega les finances municipals de bona part dels llocs i, a més, anul·len una de les reivindicacions de les comunitats de la tinença de Culla, com és el manteniment de la singularitat en la tradició legal. A açò s'afegeixen els primers desajustaments provocats per les caresties i les epidèmies, que comencen a sacsejar tot el nord valencià de manera periòdica i marquen l'inici d'una regressió econòmica i demogràfica que s'allarga fins ben entrat el segle XVI⁷⁴. Tanmateix, els efectes de la crisi són encara conjunturals – no assoleixen una tendència clarament negativa fins els anys vint del segle XV – i les comunitats rurals maduren al recer de les exigències del mestre. En efecte, els llocs han de desenvolupar una administració capaç de fer

⁷⁰ Pere de Tous aconsegueix la cessió el 10 de març de 1349 a canvi del pagament de 120.000 sous. Això sí, el rei li prohibeix expressament introduir qualsevol «ius novum» en la seua relació amb els vassalls. *Ibi*, pp. 100, 122-123.

⁷¹ Entre les multes generals i les redempcions personals, el mestre recull un total 325.000 sous, quasi el triple del que havia pagat al rei per obtenir la potestat de castigar els seus vassalls. *Ibi*, p. 105.

⁷² *Ibi*, pp. 101, 119-122.

⁷³ Alguns llocs ja ho havien fet abans, com les Coves (1322), la Salzadella (1323), Tírig (1323) i Vilanova d'Alcolea (1327). Els que canvien el marc legal entre 1349 i 1351 són: Ares, Albocàsser, Culla, Atzeneta, Vistabella, Benafigos i el Boi. *Ibi*, pp. 108-109.

⁷⁴ L'evolució demogràfica de les comarques septentrionals valencianes en E. Guinot, "Demografia medieval", pp. 229-249.

front a la gestió de la fiscalitat posada en marxa per satisfer les demandes monetàries del senyor i, al mateix temps, disposen de mecanismes que els permeten reivindicar els seus drets. Després de la guerra de la Unió, a banda de les reunions que duen a terme els membres de les comandes, són constants les notícies de missatgers de tots els llocs del Maestrat aplegats a Sant Mateu per tractar assumptes comuns, bé per disposició dels mestres o bé per iniciativa pròpia⁷⁵. Siga com siga, les comunitats rurals creen un espai de discussió i d'encontre que els permet iniciar una dinàmica de tractament comú dels afers propis i també dels col·lectius. Aquestes reunions cristal·litzen, amb el pas del temps, en la formació d'estratègies comunes que superen els límits estrictes de les comandes i s'estenen a tota la pagesia del senyoriu.

El 1393, les universitats del Maestrat ordeixen un pla conjunt per escapar del domini jurisdiccional del mestre de Montesa i reivindicar certes quotes d'autonomia en els aspectes fiscals. Les comunitats rurals encara arrosseguen els deutes establerts amb el senyor i la monarquia en la ja llunyana guerra amb Castella, depenen absolutament del mestre per sol·licitar qualsevol tipus de préstec – el carregament dels censals ha de ser aprovat per ell –, han de fer front a noves demandes extraordinàries per les guerres que projecta el monarca a Itàlia i tampoc no disposen dels ingressos procedents dels impostos indirectes per cobrir les necessitats financeres municipals, ja que resten en mans del senyor⁷⁶. En conseqüència, s'adrecen al rei Joan I per obtenir la seua protecció contra els abusos i les arbitrietats del mestre, Berenguer Marc, i els seus delegats, guiatge que obtenen el 24 de març d'aquest any⁷⁷.

⁷⁵ En el cas de Culla, per exemple, les autoritats locals esmercen un total de 1.139 sous entre 1398 i 1407 per a pagar les dietes dels representants enviats a Benassal per reunir-se amb la resta de síndics de la tinença i, sobretot, a Sant Mateu, per discutir amb tots els altres llocs del Maestrat els donatius que han de realitzar per la «qüestió de les set milia lliures» i el maridatge de la infanta Isabel. V. Royo, "La economia municipal", p. 210.

⁷⁶ Una mostra de l'endeutament de les comunitats rurals del Maestrat i la seua estructura fiscal en *Ibi*, pp. 203-218.

⁷⁷ Reben expressament el guiatge la vila de Sant Mateu i els llocs de Traiguera, Canet, Càlig, la Jana, Peníscola, Benicarló, Vinaròs, Alcalà de Xivert, les Coves de Vinromà, Albocàsser, Tírig, la Salzadella, Vilanova, Ares i Vilafamés, encara que a

Aconseguida aquesta salvaguarda, les comunitats rurals ofereixen al rei un subsidi de 15.000 florins i el salari de vint llancers durant quatre mesos per a la campanya de Sardenya i, en contrapartida, negocien l'establiment d'un conjunt de condicions que satisfan bona part de les seues reivindicacions. Les demandes ara són comunes a tots els llocs del senyoriu, testimoni de la creació d'una consciència col·lectiva que s'estén a tots els habitants del Maestrat. Les peticions, aprovades per Joan I el 24 de maig de 1393, són fonamentalment tres. En primer lloc, es disposa que els tribunals reials esdevenen la instància única d'apel·lació en els enfrontaments que mantenen amb el mestre. Així mateix, les comunitats obtenen el dret d'imposar cises sobre els productes de primera necessitat durant un termini de vint-i-sis anys, amb la capacitat de gestionar de manera autònoma els ingressos i d'elaborar qualsevol normativa local per al seu regiment, sempre que l'aprove el mestre o el rei. Per últim, sol·liciten no haver de contribuir més en la guerra de Sardenya, tant si és a petició del rei com del mestre, a no ser que ho facen la resta de viles i llocs del regne⁷⁸.

Sota la protecció reial i a l'empar d'aquestes garanties, algunes viles i llocs del Maestrat inicien una sèrie d'accions per donar validesa a les seues reivindicacions particulars. Davant de l'actitud de Joan I, l'abril de 1393 Berenguer Marc li cedeix la jurisdicció d'Onda i Vilafamés i el dret de les apel·lacions de la tinença de Culla. Uns dies després, els pobles de la comanda de Culla signen uns capítols amb Joan I on el monarca els atorga la possibilitat de regir-se novament pels Furs d'Aragó, mentre que el rei emet un privilegi on declara la reincorporació d'Onda i Vilafamés al patrimoni reial⁷⁹. Fins i tot, l'actuació de les comunitats del Maestrat està secundada per la ciutat de València, que s'erigeix en garant dels drets reials al regne⁸⁰. Tanmateix, la situació canvia en els mesos següents, quan el

---

ben segur és extensible a la resta de comunitats. AHN, OO. MM., *Montesa*, carp. 548, perg. 123-P.

⁷⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), *Reial Cancelleria*, reg. 1907, f. 84-86 i 88v-89v.

⁷⁹ En el cas d'Onda, a canvi del pagament de 100.000 sous, que havien estat recollits pels veïns. Vegeu P. E. Barreda, "El conflicte foral", pp. 275-276; i E. Guinot, "Un precedent en la recuperació del patrimoni reial", p. 143.

⁸⁰ ACA, *Reial Cancelleria*, reg. 1907, f. 86v-88v.

monarca i el mestre duen a terme una negociació que finalitza el 16 de novembre de 1393. Segons els distints acords que signen tots dos, el rei retira la seua protecció sobre les universitats del Maestrat, invalida els capítols que els havia atorgat i tots els drets que contenien, declara la tornada de les comunitats de la tinença de Culla als Furs de València i, en el cas d'Onda, determina que la jurisdicció civil pertany a Montesa, mentre que la criminal roman en mans de la corona fins que no se solucione el contenciós de manera definitiva⁸¹.

Aquests pactes posen fi a les esperances pageses. Les il·lusions que s'havien creat han estat dilapidades per la política canviant de Joan I. Tanmateix, els pagesos han aconseguit forjar una resistència comunitària, canalitzada a través d'una sèrie d'interessos comuns que els han unit en la seua lluita amb el senyor. La identitat col·lectiva, construïda a partir d'aquesta oposició a Montesa al llarg de tot el segle, obté ara uns arguments sòlids sobre els que recolzar-se i, de fet, les comunitats rurals del Maestrat no abandonen les seues reivindicacions.

Després de la mort de Joan I, continuen amb la protesta col·lectiva i també individual davant Martí I i Berenguer Marc. L'octubre de 1401, els síndics dels llocs del Maestrat acudeixen a les corts del regne i presenten una sèrie de greuges al monarca, on denuncien els abusos del mestre i sol·liciten la protecció reial⁸². Com abans, els arguments sobre els que es construeix la reivindicació pagesa són l'exercici de la jurisdicció criminal – que pretenen que siga exercida pels oficials reials – i l'adquisició de prerrogatives fiscals pròpies per fer front a l'endeutament de les economies municipals. Martí l'Humà escolta les seues peticions en un primer moment, però, finalment, la seua acció no prospera. Els representants dels pobles no poden assistir de manera oficial a les sessions de les corts, on sí és present el mestre, un dels principals membres del braç eclesiàstic. És en aquest

---

⁸¹ Els diferents pactes entre monarca i mestre en AHN, OO. MM., *Montesa*, carp. 493, perg. 486-488-R. La qüestió sobre la jurisdicció d'Onda no es resoldrà fins 1421, quan cinc jutges determinen que la jurisdicció civil i criminal baixa estiguen en mans de Montesa i la criminal alta siga per als oficials reials. V. Garcia Edo, "La sentència dels 5 jutges", pp. 409-448.

⁸² AHN, OO. MM., *Montesa*, llibre 819-C, f. 59-63.

escenari on Berenguer Marc i Martí l'Humà negocien determinades condicions que afavoreixen els interessos de Montesa.

El 1403, atenent els greuges presentats pels braços militar i eclesiàstic, el rei revoca de nou la salvaguarda concedida a les universitats del Maestrat per Joan I, restitueix a l'orde la possessió de tota la jurisdicció a Vilafamés i Onda – excepte el mer imperi –, i declara la tornada a perpetuïtat dels pobles de la tinença de Culla als Furs de València⁸³. Com a resposta, entre el 1403 i el 1404 els llocs del Maestrat protesten formalment davant del monarca, al·legant que en les mesures preses en les corts no s'estan atenent les peticions fetes en el memorial de 1401 – ans al contrari, són totalment oposades – i reclamen la defensa dels drets reials al Maestrat⁸⁴. En aquesta ocasió, el rei tampoc no escolta les reivindicacions pageses i, el 1405, declara que les protestes eren nul·les perquè no havien seguit el procediment oportú, revocant totes les concessions i les salvaguardes aconseguïdes fins el moment⁸⁵.

Esgotada la via de negociació amb el monarca, el 1407 els pobles del Maestrat presenten un nou memorial de greuges, ara davant del papa Benet XIII⁸⁶. Denuncien els abusos del mestre i els atacs realitzats als privilegis i els drets dels llocs, i sol·liciten la seua intervenció com autoritat eclesiàstica suprema, perquè, segon diuen, el mestre no accepta cap altra autoritat superior i tampoc no està disposat a escoltar les seues súpriques per assolir un acord. A banda de les arbitrietats, els pagesos argüeixen l'estat de ruïna financera que travessen els pobles i també l'orde a causa de la llarga batalla judicial que mantenen i, sobretot, les càrregues que han de suportar per les consecucions jurisdiccionals obtingudes pel mestre de la monarquia, que han de pagar els vassalls. Vist açò, el papa decideix nomenar un jutge delegat per resoldre el contenciós. Tanmateix, la seua resolució poc pot modificar la situació. L'orde ha aconseguit la capacitat jurisdiccional a través de lleis emanades de les corts del regne i, com a senyor del Maestrat, té la potestat de transferir als seus

⁸³ AHN, OO. MM., *Montesa*, Pergamins, carp. 496, perg. 55-R.

⁸⁴ V. Garcia Edo, "La sentència dels 5 jutges", p. 433.

⁸⁵ *Ibi*, pp. 434-435.

⁸⁶ C. Rabassa – C. Díaz de Rábago, *Documents per a la història de Vilafamés*, p. 177.

vassalls el pagament dels privilegis concedits pel monarca. A més, bona part dels pobles comencen a sentir de manera acusada els efectes de les epidèmies i les caresties. En conseqüència, només alguns llocs decideixen seguir amb l'enfrontament amb el mestre i subscriuen la protesta davant Benet XIII⁸⁷. La reivindicació col·lectiva perd força davant les successives derrotes, la manca d'aliances sòlides amb altres agents socials que recolzen les reivindicacions pageses i la fortalesa de la senyoria.

La intensa lluita jurídica i legal duta a terme en l'última dècada del segle XIV i la primera XV no obté els resultats esperats, en primera instància, per la política canviant de la monarquia. En un intent d'obtenir recursos financers i econòmics per a la hisenda reial, Joan I i Martí l'Humà ofereixen una sèrie de privilegis que més tard revoquen per guanyar-se novament el favor del mestre de Montesa. En tot cas, l'aliança entre la monarquia i la ciutat de València, d'una banda, i els llocs del senyoriu de Montesa, de l'altra, no deixa de ser un fet circumstancial al recer dels interessos dels primers, com també ho és el possible acostament que es produeix entre Benet XIII i els pobles del Maestrat. En un intent de sotmetre l'orde als interessos papals, Benet XIII du una política que qüestiona l'actuació de Berenguer Marc i, quan mor el 1409, s'oposa a l'elecció del nou mestre, feta pels frares de l'orde, i en nomena un altre, al·legant certs drets del papat al respecte. S'origina aleshores una petita crisi, amb l'existència de dos mestres que s'enfronten per defensar la validesa del seu nomenament, fins que el 1410 Benet XIII decideix posar fi al cisma i nomena a Romeu de Corbera nou mestre de Montesa⁸⁸.

En aquest interval de temps, les reivindicacions dels llocs del Maestrat passen a un segon plànol i només amb la tornada de la calma, després de la fi de la guerra de l'Interregne el 1412, les universitats prenen de nou la iniciativa contra el mestre. Tanmateix,

⁸⁷ De fet, només les Coves de Vinromà, Vilanova d'Alcolea, la Salzadella, Alcalà de Xivert, Vinaròs, Càlig, Onda i Vilafamés subscriuen el memorial.

⁸⁸ L'elecció de Corbera es deu, entre altres coses, a la delicada situació que travessa el papat d'Avinyó en aquests anys, fent que Benet XIII atorgue preferència als assumptes papals i s'oblidi, en certa mesura, de la pugna per la titularitat de l'orde de Montesa. Vegeu totes aquestes qüestions en M. Betí, "El papa don Pedro de Luna", pp. 207-247.

troben un oponent, Romeu de Corbera, amb una personalitat forta, que esdevé un dels principals artífex de la política de la corona, i açò té les seues repercussions. Afavorit en tot moment pels monarques, Romeu de Corbera imposarà a poc a poc la seua voluntat sobre unes comunitats rurals que travessen una crisi demogràfica i econòmica que s'allargarà fins ben entrat el segle XVI. Hi ha, per tant, un procés d'enfortiment progressiu del poder senyorial que coincideix amb una reestructuració social, política i econòmica de les universitats del Maestrat. Una redefinició de les comunitats rurals que s'articula a partir de la identitat col·lectiva forjada en els segles precedents i, de nou, a partir de l'oposició al senyor.

Conclusions

Arribats a les primeres dècades del segle XV, la identitat col·lectiva de la pagesia dels Ports i el Maestrat ha assolit el nivell de maduresa suficient per a què gran part dels habitants d'aquestes comarques tinguen un imaginari comú de referència amb què poder identificar-se. D'ara endavant, evidentment es produeixen modificacions en les expressions de la consciència col·lectiva – s'han d'adaptar als nous temps indefugiblement –, però la base del sentiment identitari ha estat definit en els dos segles precedents i les seues característiques principals han estat ben articulades al llarg de tot aquest temps. Hi haurà, per tant, ben poques transformacions en el fons identitari del camperolat. És per això que s'ha detingut l'estudi en aquesta època, la primera dècada del Quatre-cents, perquè els fonaments de la identitat col·lectiva ja han estat assentats des del segle XIII i s'han consolidat durant tota la centúria posterior.

En aquest sentit, la consciència col·lectiva del camperolat valencià té un primer punt de referència a l'àmbit local. Des del segle XIII, la comunitat rural o, millor dit, la universitat representa el conjunt de veïns i habitants d'un lloc, units tots ells pel fet de compartir els escenaris de treball i sociabilitat, fer front al pagament de les mateixes rendes i assumir la responsabilitat de garantir el bon funcionament de la «res publica» gràcies a la seua implicació fiscal, judicial i política en la vida de la comunitat. Tots aquests aspectes

transfereixen una singularitat a la comunitat i al col·lectiu de veïns que hi resideixen que esdevé la base del sentiment identitari a nivell local. La universitat s'entén, per tant, com una unitat d'enquadrament de la població definida per la seua pròpia particularitat i també per la pertinença a una entitat territorial més ampla que li proporciona un marc d'actuació comú, on conviu amb altres comunitats rurals.

Perquè, en efecte, els districtes reials i senyorials estan integrats per una espessa malla de centres rurals de petita i mitjana entitat que comparteixen una sèrie de trets institucionals, polítics, socials i econòmics. És cert que les diferències entre uns llocs i els altres poden arribar a ser força notables, però, per sobre d'aquestes distincions, existeix un conjunt de característiques que homogeneïtza les diverses comunitats rurals situades dins d'una mateixa estructura territorial. Totes elles han estat poblades sota unes condicions més o menys semblants, la seua composició socioprofessional té moltes similituds, gaudeixen d'uns drets i uns privilegis comuns, han de fer front a les mateixes obligacions, tenen un mateix estatut jurídic i les relacions amb el senyor es canalitzen a través de les mateixes vies. Tot plegat, hi ha una sèrie de característiques que confereixen a les universitats un imaginari comú que les identifica i els atorga una singularitat compartida amb la resta de membres de l'entitat territorial a la que pertanyen.

Hi ha, per tant, una caracterització pròpia de les comunitats rurals que se situa a la base de la identitat col·lectiva de la pagesia. Una consciència que s'afirma, sobretot, gràcies a una doble confrontació. Més enllà de la personalitat particular, el sentiment identitari es forja a partir de l'enfrontament que les comunitats rurals mantenen amb els senyors i els centres urbans més propers. Les disputes entre els distints centres rurals són més que freqüents al llarg dels segles baixmedievals per l'aprofitament dels recursos naturals, l'establiment dels límits dels termes municipals i l'obtenció i la defensa de privilegis i llibertats, entre molts altres aspectes. Tanmateix, aquests conflictes locals no dissuadeixen l'existència d'una ideologia comuna entre els membres de la pagesia. Ans al contrari, allò que proporciona els mecanismes necessaris per

consolidar la identitat col·lectiva és la seua unió contra els senyors i els patricis de viles i ciutats.

Pagesos, burgesos i senyors ocupen un mateix espai i interpreten de manera molt distinta la posició i les competències que corresponen a cadascun d'ells en el territori on conviuen. Per estatus social, els senyors detenen les màximes prerrogatives polítiques, fiscals i jurisdiccionals sobre els seus vassalls. La seua condició i la seua aliança amb la monarquia els atorga una sèrie de mitjans d'acció que posen en marxa per obtenir el màxim nombre de recursos econòmics possible i també per incorporar una major capacitat de coerció que els permeta augmentar el control sobre les comunitats que estan sota la seua titularitat. Per la seua banda, les viles es consoliden al capdavant de senyories i batlies gràcies a les concessions fetes per senyors i monarques i, així, obtenen una singularitat dins de les diferents entitats que les individualitza respecte als centres rurals que pretenen dominar. En última instància, les comunitats rurals que hi ha per sota es defineixen per un conjunt de trets institucionals i polítics comuns, mentre que els seus habitants participen d'un mateix imaginari col·lectiu que els representa i els diferencia dels patricis dels centres urbans i, evidentment, dels senyors.

Cadascun d'ells ocupa una posició en la representació del cos social, però les competències respectives s'entrecreuen en la vida quotidiana i açò genera una conflictivitat latent. A la dominació econòmica que exerceixen mercaders, burgesos i artesans, s'afegeix el control polític, fiscal i jurisdiccional que les oligarquies urbanes i els senyors intenten estendre sobre el món rural circumdant. Sorgeix, per tant, entre la pagesia la preocupació col·lectiva per desprendre's del domini urbà i senyorial amb la finalitat d'augmentar les quotes d'autonomia i, al mateix temps, integrar-se en el govern i l'administració dels assumptes comunitaris, dels que sovint estan exclosos. Aquesta reivindicació política és implícita el menyspreu social que els habitants de la ciutat i els senyors mostren cap als pagesos i la supèrbia amb què els tracten. Darrere dels intents de sotmetiment de les comunitats rurals hi ha també una visió del camperolat que ressalta la seua incapacitat per regir el seu propi destí i, així, justifica la preeminència dels centres urbans i els senyors.

Es tracta d'una qüestió ideològica que la pagesia combat per mostrar la seua validesa i defensar el manteniment de la seua condició davant de les ingerències urbanes i senyoriales.

És precisament aquesta lluita la que emmotlla la construcció de la identitat col·lectiva. Perquè, una vegada assentades les bases de la consciència pagesa, l'oposició als centres urbans i als senyors els atorga el marc necessari per desenvolupar el sentiment identitari, més enllà de la casuística particular. Els exemples locals mostren que el conjunt de la pagesia valenciana és ben conscient de la seua posició, coneix els seus drets i les seues obligacions i, en conseqüència, està en disposició de realitzar les exigències adients per millorar la seua condició. Per defendre els interessos col·lectius i aconseguir un cert èxit en les seues demandes, el camperolat disposa d'un conjunt de mecanismes que s'adapten en cada moment a les circumstàncies pròpies de la conjuntura i, doncs, els mètodes de resistència prenen unes formes o altres. Així, les comunitats rurals canalitzen majoritàriament el conflicte amb els centres urbans i els senyors a través de la via legal, però aprofiten les insurreccions generalitzades a tot el territori per qüestionar l'ordre existent a través de les armes i modificar de manera més ràpida les relacions amb patricis i senyors.

Per tant, els pagesos coneixen els mitjans d'acció que estan al seu abast, saben els que més poden afavorir-los en cada situació determinada i, sobretot, poden dur a terme tota aquesta actuació continuada i constant perquè són capaços d'organitzar una estratègia col·lectiva que vehicula la reivindicació comunitària. La seua acció conjunta assoleix una gran coherència gràcies a l'elaboració d'un programa ideològic amb uns arguments comuns, com són la llibertat jurisdiccional, l'autonomia fiscal i financera i la participació política en els aparells de govern i de decisió, tant a nivell comarcal com nacional. Es tracta d'un ideari amb unes bases sòlides, que supera les fronteres estrictament locals i comarcals, és compartit per tots els habitants del camp valencià i, en última instància, esdevé el punt central sobre el que es construeix la identitat pagesa. De fet, aquests són els tres punts que se situen a la base de la lluita que les aldees duen contra la vila de Morella fins la desintegració de la comunitat el 1691 i també són les demandes que uneixen als pobles del Maestrat

contra els mestres de Montesa fins la desaparició del senyoriu al segle XIX.

Així, doncs, la dinàmica de l'enfrontament genera un discurs propi del camperolat, amb un llenguatge concret, que recull les reivindicacions comunitàries i és incorporat al seu imaginari col·lectiu. A més, aquest discurs confereix a la pagesia una particularitat que la singularitza envers les gents de la ciutat i els senyors i que li permet identificar-se amb un col·lectiu caracteritzat per uns trets ben definits. És cert que existeixen profundes diferències internes en les comunitats rurals i és molt possible que l'actuació dels grups pagesos responga, en bona mesura, als interessos dels seus dirigents. Tanmateix, el camperolat en conjunt és capaç de construir una ideologia pròpia que se sustenta en uns principis acceptats i defensats per bona part dels habitants del camp i que es transmet de generació en generació, garantint la lluita pagesa al llarg del temps.

Bibliografia

- Alfonso, Isabel. "Lenguaje y prácticas de negociar en la resolución de conflictos en la sociedad castellano-leonesa medieval", en *Negociar en la Edad Media, Actas del coloquio celebrado en Barcelona los días 14, 15 y 16 de octubre de 2004*, Barcelona, CSIC, 2004, pp. 45-64.
- . "Campesinado y derecho: la vía legal de su lucha (Castilla y León, siglos X-XIII)", en *Noticiario de historia agraria: Boletín informativo del seminario de historia agraria*, n. 13, 1997, pp. 15-32.
- Aparisi, Frederic – Rangel, Noelia – Royo, Vicent. *Xàtiva en temps de Jaume I. Expansió i colonització feudal*, Xàtiva, Ulleye, 2008.
- Aparisi, Frederic – Royo, Vicent (ed.). *Beyond Lords and Peasants. Rural Elites and Economic Stratification in Rural Communities of Pre-modern Europe*, en premsa.
- Astarita, Carlos. "¿Tuvo conciencia de clase el campesinado medieval?", en *Edad Media: revista de historia*, n. 3, 2000, p. 89-113.
- Barreda, Pere Enric. "La qüestió foral de Benassal i la tinença de Culla", en *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, n. 18, 1987, pp. 33-45.

- . “Pere II de València, el Mestre de Montesa, la Tinença de Culla i les apel·lacions”, en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. LXIII, 1987, pp. 565-580.
- . “El conflicte foral de Benassal i la tinença de Culla”, en *II Congrés d’Història del Maestrat*, Vinaròs, 1991, pp. 273 -287.
- Baydal, Vicent. “Què som i per què som el que som. Un nou model interpretatiu per a la l’evolució històrica de la identitat col·lectiva valenciana”, en M. Lanusse – J. A. Martínez – A. Monzón (eds.), *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, València, PUV, 2008, pp. 179-213.
- Betí, Manuel. “El papa don Pedro de Luna, señor temporal del Maestrato de Montesa”, en *Morella y el Maestrazgo en la Edad Media*, Castelló de la Plana, 1972, pp. 207-247.
- Carpenter, D. A. “English Peasants in Politics, 1258-1267”, en *Past and Present*, n. 136, 1992, pp. 3-42.
- Colón, Germà – Garcia, Arcadi. *Furs de València*, Barcelona, Barcino, vol. VI, 1994.
- Díaz Manteca, Eugeni. “Notes documentals per l’estudi de la Unió al Maestrato de Montesa (s. XIV)”, en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. LXI, 1985, pp. 93-141.
- Eixarch, José. *La independencia de las aldeas de Morella (1231-1691)*, Vinaròs, Antinea, 2003.
- Freedman, Paul. “La resistencia campesina y la historiografía de la Europa medieval”, en *Edad Media: revista de historia*, n. 3, 2000, pp. 17-37.
- Furió, Antoni – Garcia-Oliver, Ferran. “La cultura pagesa”, en Emili Giralt (dir.), *Història Agrària dels Països Catalans. Volum II. Edat Mitjana*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 2004, pp. 581-602.
- Garcia Edo, Vicent. “Blasco de Alagón”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. LXII, 1986, p. 383-420.
- . “La sentència dels 5 jutges. De la jurisdicció i altres drets de la vila d’Onda. 3-1-1421”, en *Estudis Castellonencs*, n. 3, 1986, pp. 409-448.
- Garcia-Oliver, Ferran. “La ciutat contra el camp en la tardor medieval”, en Miquel Barceló et al (ed.), *El feudalisme, comptat i*

- debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, PUV, 2003, pp. 539-558.
- Guinot, Enric. *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa, siglos XIII-XIV*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló, 1986.
- . “La lluita per la creació dels municipis medievals al Maestrat. El cas de Peníscola, Benicarló i Vinaròs”, en *Actes del I Congrés d’Història del Maestrat*, Vinaròs, 1986, pp. 181-196.
- . “Un precedent en la recuperació del patrimoni reial al País Valencià: la jurisdicció d’Onda, 1393”, en *Saitabi*, n. 36, 1986, pp. 137-153.
- . “Demografia medieval del nord del País Valencià”, en Carmen Pérez Aparicio (ed.), *Estudis sobre la població del País Valencià*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988, vol. I, pp. 229-249.
- . *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991.
- . “La génesis de las comunidades campesinas cristianas en Valencia y Andalucía tras la conquista del siglo XIII”, en José Ignacio de la Iglesia Duarte (coord.), *Monasterios, espacio y sociedad en la España cristiana medieval*, Actas de la XX Semana de Estudios Medievales de Nájera (Nájera, 3 – 7 d’agost de 2009), Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2010, pp. 323-352.
- Hilton, Rodney H. “El campesinado como clase”, en *Estudis d’Historia Agrària*, n. 1, 1978, pp. 27-37.
- Justice, Steven. *Writing and Rebellion: England in 1381*, Berkeley, 1994.
- Laslett, Peter. *The world we have lost: England before the Industrial Age*, Nova York, 1965.
- Miralles, José. “Guerra civil en terres de Morella a la mort del rei Martí (1411-1412)”, en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. XLVII, 1971, pp. 77-86.
- Monfort, Antonio. *Historia de la real villa de Villafranca del Cid*, Vilafranca, 1999.
- Narbona, Rafael. *Valencia, municipio medieval. Poder político y luchas ciudadanas, 1239-1418*, València, Ajuntament de València, 1995.
- Puig, Joan. *Historia breve y documentada de la Real Villa de Catí*, Castelló de la Plana Diputació de Castelló, 1953.

- Rabassa, Carles. *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella segles XIV i XV*, tesi doctoral inédita, Universitat de València, 1996.
- Rabassa, Carles - Díaz de Rábago, Carmen. *Documents per a la història de Vilafamés*, València, Ajuntament de Vilafamés, 1995.
- Rodrigo, Mateu. "La Unión valenciana y sus protagonistas", en *Ligarzas*, n. 7, 1975, pp. 133-166.
- Romeu, Sylvia. "Los fueros de Valencia y los fueros de Aragón: la jurisdicción alfonsina", en *Anuario de Historia del Derecho Español*, t. XLII, 1972, pp. 75-115.
- Royo, Vicent. *Estratègies econòmiques i reproducció social del camperolat valencià. Les elits rurals de Vilafranca al tombant del segle XIV*, memòria d'investigació inédita, Universitat de València, 2009.
- . "Terres i colons al Maestrat medieval. La carta pobla de la Salzadella, 1238", en *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, n. 81, 2009, pp. 120-137.
- . "La economía municipal de una comunidad rural valenciana. El lloc de Culla (1398-1407)", en Juan Francisco Jiménez Alcázar – Jorge Maíz – Concepción Villanueva – Inés Calderón (eds.), *Actas del IV Simposio Internacional de Jóvenes Medievalistas*, Murcia, 2009, pp. 203-220.
- . "Senyors i llauradors a Xert i la Barcella als segles baixmedievals", en *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, n. LXXXVI, 2010, pp. 213-240.
- . "Los conflictos políticos en el norte del reino de Valencia. La lucha por el poder en la comunidad de Morella y sus aldeas (1292-1412)", en *Roda da Fortuna*, en premsa.
- Sánchez Adell, José. "La Comunidad de Morella y sus aldeas durante la Baja Edad Media", en *Estudis Castellonencs*, n. 1, 1982, pp. 73-181.
- Sánchez Almela, Elena. *El llibre de Privilegis de la Villa de Sant Mateu (1157-1512)*, Barcelona, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón, 1985.
- Scott, James C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven, 1976.
- Torró, Josep. "Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)", en Enric Guinot – Josep Torró (ed.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, PUV, 2007, pp. 201-276.

Viciano, Pau. *Els peus que calciguen la terra. Els llauradors del País Valencià a la fi de l'edat mitjana*, València, PUV, 2012.

